

Haskó Györgyike

Életrajz

Haskó Györgyike Budapesten él, egy szoba-komfortos, egyszerűen berendezett lakásban Angyalföldön, ahova nemrég költözött a VI. kerületből. Nyugdíjas már, de még dolgozik a hitközségen. Gyerekeiről, unokáiról, dédunokáiról szeretettel beszél, büszke rájuk, fényképeik mindenhol ott vannak a szobában: az íróasztalon, a szekrények polcain. Az egyik polcon pedig számtalan, különböző nemzetiségek népviseletébe öltöztetett, tenyérenyi nagyságú babák gyűjteménye sorakozik.

Én Haskó Györgyike vagyok, Budapesten születtem, 1932. február 9-én. Mikor megszülettem, akkor már volt egy bátyám, de az apu másodiknak is fiút várt, és azt mondta, hogy mindenképpen Gyuri lesz a gyerek. Akkoriban még a Györgyi név ritkaság volt, és az anyakönyvvezető azt mondta az apukámnak, hogy mi az, hogy Györgyi? Talán Györgyike! Ezért lettem én Györgyike.

Édesapám Békésen született, 1890-ben [Békés – nagyközség volt Békés vm.-ben, 1891-ben 25 100 főnyi lakossal. – A szerk.]. Négy nappal a 89. születésnapja után, 1979. szeptember 23-án halt meg. Apu csodálatos ember volt. Németül, franciául beszélt, annak a generációnak volt a tagja, akik a huszadik század elején éltek: hallatlan kulturált, sok nyelvet beszélő, sokat látott emberek, akik ráadásul még a szakmájukban is kiválóak voltak.

Az édesapám vegyészmérnök volt – a Műegyetemen végzett 1912-ben –, és részt vett az 1919-es forradalomban [lásd: Tanácsköztársaság] [A Szocialista Termelési Népbiztosságban a vegyészeti osztály vezetője volt. – A szerk.]. Hevesi Gyulának volt évfolyamtársa, aki emigrált a Szovjetunióba [Hevesi Gyula (1890–1970) – vegyészmérnök, akadémikus, 1960–67 között a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke volt. A Magyar Tanácsköztársaság idején a szociális termelés népbiztosa volt, a fehérterror elől emigrált. – A szerk.]. Az apámnak is mennie kellett, amikor a fehérterror jött. Ő még mint fiatal mérnök a Flóra szappangyárban kezdett dolgozni, ami a Weiss Manfréd család egyik ágáé volt [A Flóra Első Magyar Stearingyertya és Szappangyár Rt. 1896-ban alakult. Termékei közül a Flóra szappan és mosópor volt híres. Telepe a Soroksári úton volt. A gyárat 1940-ben megvette a Hutter és Lever Rt., de a gyár termékeit eredeti néven gyártotta tovább. – A szerk.]. Nagyváradon vagy Kolozsváron is volt egy gyáruk, és apu először oda emigrált. Onnan került Németországba mint menekült. Ott megtanulta a nemesfémelemzést, és drágakőszakértő lett [A „Magyar Életrajzi Lexikon” szerint a bukás után Erdélybe (1919), majd Ausztriába menekült, ahol drágakő-szakértői vizsgát tett, miközben nemesfémfeldolgozó üzemben dolgozott (1920–23). 1923-ban tért haza, de mérnöki munkát nem vállalhatott, mert kizárták a Mérnöki Kamarából (1925). Aranyművesműhelyt vezetett 1935-ig. – A szerk.]. Egyébként ő nem volt az első világháború alatt katona, csak

tartalékos, mert a Flóra szappangyár hadiüzem volt.

1923-ban tért vissza az emigrációból, de kizárták a Mérnöki Kamarából, nem vállalhatott mérnöki munkát. Akkor a sógora, aki aranyműves volt, odavette magához. Volt egy kis helyiség a műhelyében, ott az apu berendezett egy vegyi labort, elkezdett dolgozni az aranyműveseknek, és közben letette az aranyművesmester-vizsgát. Az aranyművesek, ha nem pontos az ötvözet, amiből dolgoznak, összetörik az árut. Ha például készít egy karkötőt vagy egy gyűrűt, csak akkor kap bele fémjelet, ha pontos az ötvözet. Apám vizsgálta ezeket az ötvözeteket. Három vagy négy magánmérnök volt Budapesten, akik az iparágat egymás között felosztották. Tehát, hogyha nemesfémvizsgálattal akart valaki menni ahhoz, aki egyébként ásványolajjal foglalkozott, az elküldte az apámhoz, vagy ha az apámhoz jött olyan, aki egy másféle szakvéleményt kért, akkor ő elküldte ahhoz, aki azzal foglalkozott. Ahogy mondták, a sógora lusta ember volt, és így aztán az apu vezette a műhelyt, és a keze alatt nőttek föl egész kiváló aranyművesek, akik egész életében keresték és tisztelték!

Az apai nagymamám egy nagyon szigorú, pici néni volt. Gabona-nagykereskedő volt a papája Pozsonyban. Nem is tudott tisztességesen magyarul. Ők nem voltak vallásosak, legalábbis a nagyanyám nem. Grätchen-frizurát viselt – befonta a copfját, és a fonatot körbetekerte a fején –, apró mintás, fekete, hosszú ruhákban járt. Nyolcvankét vagy nyolcvanhárom éves volt, amikor 1942-ben, mindjárt a háború elején kapott egy tüdőgyulladást, és amilyen szerencséje volt, elvitte. Nem kellett megélnie, ami utána jött.

A nagymamámnak két fivére volt. Ők Bécsben éltek, és érmékkel meg antikvitásokkal foglalkoztak. Mindenük elveszett, mondanom sem kell, az Anschlussnál. Az egyik bácsi egy svájci nőt vett feleségül, aki elvitte Svájcba, és túlélte a háborút, de szegényen. Ő néha hazajött a háború előtt, és emlékszem, hogy hozott csokit meg narancsot Bécsből, meg banánt, én még akkor kicsi voltam. Az 1950-es években jelentkezett utoljára, és haza akart települni, de már nem érte meg. Akkor már nyolcvan felett lehetett, de még akkor is hibátlan helyesírással írt magyar levelet – pedig sose élt Magyarországon –, gyönyörű dőlt betűkkel írt levelet a szüleimnek. Valamikor 1959 körül halt meg Svájcban. A másik testvér haláltáborban halt meg.

Nagypapám Békésen élt, marha-nagykereskedő, mészáros volt. Annak idején fölhajtották a csordát lábon Bécsbe vagy Pozsonyba, és úgy adták el. Valószínűleg így ismerte meg a nagymamát. Az apu még nem volt iskolás, mikor följöttek Pestre, és volt egy mészárosüzletük, amiben a nagyanyám ült reggeltől estig. Én nem ismertem a nagypapát. 1927-ben halt meg, az apukám előtte egy évig ápolta. A papám szerint egy nagyon kedves, bohém ember volt.

Apámnak egy nővére volt, Margit, aki két évvel volt idősebb. Őt nem engedte tanulni a nagyapám, hanem férjhez adták egy ékszerész-, aranyművesmesterhez, akinek a műhelye a Marokkói udvarban volt. Az a ház már nem áll, ott volt, ahol most a „Gödör” van, a József Attila utca mentén az első ház [A hajdani, három utcára néző, kétudvaros Marokkói udvar egykor Pest második legnagyobb bérháza volt (nevét egy „marokkói” figurát ábrázoló domborműről kapta), az 1700-as évek végén kezdték építeni, és gróf Festetics Antal vásárolta meg 1802-ben. A Marokkói udvar tömegbérház volt: szobái és földszinti üzletei szűkösek voltak, a lakások többsége komfort nélküli volt. – A szerk.]. Ez a bácsi, azt hiszem, gyűrűs volt, mert az aranyművesek egymás között felosztották a munkát, nem mindegyik csinált láncot, nem mindegyik csinált szelencét stb. Ő gyűrűs volt, és néhány segéddel dolgozott. Én gyerekként nagyon szerettem odamenni, mert az

első helyiségben – talán három vagy négy helyiségből állt ez a műhely – volt egy hosszú pult, és a pult mögött volt egy fiókrendszer, egy nagy faliszekrény, aminek minden fiókjában másfajta kő volt. Nem drágakövek voltak, hanem féldrágakövek, amikkel remekül lehetett játszani. Margit néninek egy fia született, aki a háború alatt a Don-kanyarban eltűnt.

A papám 1928 kora tavaszán vonattal utazott Abbáziába. Abbázia az akkori magyar középosztály nyaralóhelye volt, és többek között arról volt híres, hogy kiválóan operálják az orrsövényferdülést. Az apunak is ilyen gondja volt, ő akkor ezért ment oda. Eközben az anyai nagypapám úgy döntött, hogy elviszi magával Abbáziába az édesanyámat, aki huszonkét éves volt. A vonaton ismerte meg az aput, és májusban már esküvő volt. A mamám úgy mesélte, hogy az apukám úgy nézett ki, mint egy egyetemista, pedig már harmincnyolc éves volt.

Édesanyám 1906-ban született, Miskolcon, négy polgárija [lásd: polgári iskola] volt. Utána tanult mindenfélét, mindent megengedett a nagypapa neki. Tanult franciát, németet, tanult kalapot készíteni, varrni, énekelni, zongorázni, táncolni, bálozott, mint egy tisztességes polgárlány, és amikor már serdülő volt, akkor nagypapának csinálta a műhelyben az adminisztrációt. Anyám nyolcvankét évesen halt meg, 1988 májusában.

Az anyai nagypapám rézműves volt, Sátoraljaújhelyen született 1879-ben. Ő – ahogy anyám mesélte – tizennégy éves korában kapott egy pofont a papájától vagy a mamájától, amit igazságtalannak érzett, fogta magát és elment otthonról. Egész Európát végigdolgozta mint rézműves, mindenfelé utazgatott, vándorlegény volt. És bár eredetileg rézművesmester volt, ő lett az első vízszelző kisiparos Miskolcon. A miskolctapolcai strandot ő szerelte meg a környező kastélyokba ő vitte be a vizet meg a fűtést. Ehhez hozzátartozik, hogy akkoriban többször volt gazdasági válság. Volt, amikor nagyapámék saját házában laktak, és volt, amikor nem volt semmijük, mert mindenük odaveszett. Nagyapa nagyon kulturált ember volt, ők szocdemek [lásd: Magyarországi Szociáldemokrata Párt] voltak. A mamám mesélte, hogy 1917-ben, amikor a forradalom volt, mentek fölvonulni Miskolcon, és énekelték az Internacionálét [A nemzetközi kommunista munkásmozgalom indulója – A szerk.]. 54 évesen halt meg, 1933-ban.

A nagypapának nagy családja lehetett, de nem tudom, hány testvére volt, mert a rokonsága Sátoraljaújhelyről az 1930-as években, a nagy gazdasági világválság [lásd: 1929-es gazdasági világválság] idején kiment Amerikába. Először kiment egy fiú, és utána ez kivitette a többi testvért meg a szülőket is.

Az anyai nagymamám Sajószentpéteren született, valamikor 1884 körül, valamivel volt csak idősebb az apukámnál [Sajószentpéter – Borsod vm.-ben lévő nagyközség volt, 1910-ben 5100 lakossal. Járási székhely, járásbíróssággal, szénbányával és palackgyárral. – A szerk.]. A nagyanyámnak több testvére volt. Kocsmáros-vendéglős volt Sajószentpéteren a papájuk, és anyám mesélte, hogy az ő nagymamája egy pici kis asszony volt, de minden hajnalban, mire nyitott a kocsmát, friss kenyeret szolgáltat föl, amit ő dagasztott, ő sütött. Rengeteget dolgozott.

A nagymamámék nem tudom, hogy hol ismerték meg egymást a nagyapával, összeházasodtak, és 1906-ban született anyám. De volt előtte már egy fiúgyerek, aki elvérzett, mikor malenolták [lásd: körülmetélés]. A mamám öccse 1908-ban született. Ő Buchenwaldban halt meg. A másik öccse anyámnál hét évvel volt fiatalabb. Az idősebbik testvére – amikor a nagypapa 1933-ban meghalt – átvette a nagypapa iparát, és hogy ne legyenek konkurensok, a másik nagybátyám átment

Nyíregyházára, ott lett kisiparos, és ott éltek a feleségével. Tíz hónapos volt a gyerekük, mikor a németek elvitték őket Auschwitzba, és elégették. A nagybátyám már akkor réges-rég muszos volt, és hadifogoly. Megjárta a fogolytábor, flekktífuszt meg más betegségeket kapott, és 1947 őszén jött haza az orosz fogságból [A flekktífusz vagy kiütéses tífusz – magas lázzal és fejfájással járó fertőző betegség, főleg a ruhatetvek terjesztik. – A szerk.]. Újra megnősült, három gyereke lett, és ezután már Budapesten élt haláláig.

A nagymamám mindig Miskolcon lakott, és az idősebb nagybátyám is, csak amikor megnősült, akkor költözött külön. De amikor elvált, visszajött a nagymamához. Sok nyarat töltöttem a miskolci nagymamámnál. Amíg egész kicsik, óvodáskorúak voltunk a bátyámmal, anyám vitt minket a nagymamához, és sokat túráztunk a Bükkben. Akkoriban hét óra volt személyvonattal Miskolc. Engem a Keletiben fölrakott a mamám vagy a papám a vonatra – mert drága volt a jegy, a villamosjegy is drága volt, nagyon sok helyre gyalog mentünk, az nem volt divat, hogy egy gyerek nem tud gyalogolni –, és hét óra múlva leszedtek Miskolcon. A nagybátyám jött elém, emlékszem rá, ez a háború alatt volt, már nem volt bugyigumi, hanem meg kellett kötni a bugyit egy pertlivel, vagy már nem volt bőrtalpa a cipőnek, hanem fatalpú szandálunk volt, vászon felsőrésszel, még emlékszem rá, a nagybátyámtól kaptam. Ő mindenhova cipelt magával, aranyos volt hozzám.

A nagymama egy földszintes, háromszobás lakásban lakott. Más lakás is volt ebben a belső udvaros házban. Lehet, hogy a gyerekei tartották el a nagymamát, mert egész életében háztartásbeli volt. Azt sem tudom, hogy nagyon vallásos volt-e, de kóser háztartást vezetett – emlékszem, mikor összekeverte a húsos meg a tejes kést a nagybátyám, akkor a nagymama beszúrta a földbe, hogy újra kaserolja –, és eljárt a mikvébe. Voltam vele sakternál, aki a csirkét levágja – egy kerek kő volt egy sötét helyiségben, és a csirkék lógtak egy fogason, hogy kivérezzenek –, amire én emlékezni tudok. És a nagymama a piacon alkudott. A Búza téri piacra jártunk vásárolni, és én mint pesti gyerek úgy szégyelltem magam, mert mondjuk, négy fillérért vagy tíz fillérért árulta a csőkekukoricát a parasztasszony, és akkor a nagymama alkudott. Majdnem elsüllyedtem szégyenemben.

A szüleim 1928-ban házasodtak össze Miskolcon – az udvarban, hüpe alatt [lásd: házasság, esküvői szertartás] –, annak dacára, hogy az én anyai nagypapám nem tudott nagy hozományt adni. Mert abban az időben, ha valaki egy katonatiszthez vagy egy mérnökhöz vagy egy orvoshoz ment, meg volt mondva, hogy milyen hozományt kell adni. Hogy például egy orvos tudjon rendelőt nyitni. Szóval a lánynak kellett vinni a házasságba szép nagy pénzt [lásd: kaució]. A nagypapámnak nem volt erre tehetsége, de az apukám egy úriember volt, és különben is, fűtyült rá. Egy hálósobabútort vitt anyám a házasságba – ami két ágyból, egy akasztós és egy polcos szekrényből meg két éjjeliszekrényből állt –, és talán még a konyhabútort is, na meg az edényt meg a kelengyét, amit ő maga varrt és hímzett, mert mindenben monogram volt abban az időben. Ez mind jött föl Pestre, mert az édesanyám Pestre jött férjhez, ahol egy háromszobás, komfortos lakásban lakott az apu az apai nagymamával.

1929-ben született a bátyám, három évre rá én. A Kertész utca 39-ben laktunk. Hogy apuék mikor költöztek oda, nem tudom, azt nem mesélték. Mindenesetre, amikor megszülettem, akkor már a Kertész utcában, egy polgárlakásban laktak, ahol cseléd lány is volt természetesen. Az abszolút természetes dolog volt, hogy a polgárcsaládban cseléd lány van. Vidéki lányok voltak, cselédszobában laktak, volt nekik egy héten egyszer kimenőjük, akkor elmentek a vurstliba, és

közben megtanultak főzni, takarítani [A Városligetben a mai Vidám Park elődjeként már az 1800-as évek elején létrejött a Vurstli, majd ugyancsak tömegszórakoztatás céljából az 1900-as évek elején az Angol Park. – A szerk.]. Még nekem is mint fiatalasszonynak volt bejárónóm sokáig.

Hároméves koromig laktunk a Kertész utcában, de semmire nem emlékszem. A nagymamával együtt laktunk, és anyám a két terhesség alatt két csodálatos gobelinterítőt készített. Az egyik – ami később az ebédlőasztalon volt – most is a lányomnál van. A másik egy csodálatos zongoraterítő volt, azt pedig egy jó barátunknak adta oda anyám, mikor már nem volt zongorája. Remekül tudott varrni, mindent tudott az én mamám, még a lányomnak, a fiamnak is mindent megvarrt, kabátot, bundát, mindent. Hihetetlen kreatív volt a mami. Énekelni, zongorázni tanult, egy igazi fölvilágosult fiatalasszony volt. De az apai nagymamám nagyon furcsa teremtes volt, és pokollá tette a mami életét. Azért nősült ilyen nagyon későn az apukám, mert az anyja nem engedte.

A bátyám is, én is a Siestában születünk, ami a mai Onkológiai Intézet a Kékgolyó utcában. A Siesta magánszanatórium volt, és miután édesapám elég későn házasodott, és jóval fiatalabb volt az anyukám, édesapám úgy gondolta, hogy minekünk a legjobb helyen kell világra jönni, és ez egy ilyen hely volt. Ott külön szobában volt a mamám, nagyon jó körülmények között. Azt tudom, hogy a bátyámmal kétszer vagy háromszor bevitte a papám a mamámat, mert folyton azt hitték, hogy már szül, de velem már gyakorlata volt, egyszerűbb volt a dolog. Bement reggel, és egy óra múlva vagy másfél óra múlva már meg is voltam. Abban az időben még nyolc napot bent tartották az embert, megtanították szoptatni, meg pihent egy kicsit.

Nem jártunk óvodába, egyikünk sem, akkor még az nem volt általános. Én bölcsődét láttam, valahol az Izabella utcában. Az egyik cselédlánynak a testvére volt ott dada, s valahogy meglátogattuk ezt a dadát. Csak arra emlékszem – kislányka voltam –, hogy egy gőzös teremben, nagyon-nagyon rossz körülmények között voltak ebben a bölcsődében a babák. Ma már el se tudjuk képzelni, hogy olyan körülmények legyenek.

1935-ben apu vett egy laborberendezést, és átköltöztünk a Paulay utca 12-be, de oda a nagymama már nem jött velünk. Ott laktam egészen a ház lebontásáig. A lakásunk egy négy szoba-hallos lakás volt, lehetett úgy százhatvan-százhetven négyzetméter. Volt benne egy nagy lodzsás szoba, a nagyszoba, amit úriszobának hívtak. Ott voltak egy hosszú márványasztalon – mert az nem rezeg – a műszerek meg az analitikai mérlegek, amik kényesek, és nem lehettek savgőzben, ott volt az apám íróasztala, egy nagy szakkönyvtár, üveges szekrényben a műszerei, de ott volt a zongora is meg asztal fotelekkel, székekkel, szóval az egy nagyon nagy szoba volt. A hall ebédlőnek volt berendezve, ott volt a szédereste is meg minden ünnep. Onnan nyílt két kis folyosó, az egyikből nyílt a fürdőszoba, vécé, spájz, a másikkól pedig a konyha, a cselédszoba és az utca felé a gyerekszoba meg a hálószoza. A gyerekszoba gyönyörűséges volt: a falon, fönt, ahol a csíkok szoktak lenni, körben, egy széles sávban egy csomó népviseletes táncoló lány meg fiú volt festve. Nem tudtam, hogy hogy került oda, később mesélte anyám, hogy a nagybátyja – aki, szegény, elpusztult szintén –, művész volt, de szobafestő-mázolóként kereste a kenyerét, és sok Miskolc környéki kastély falát festette be ilyen ábrákkal, úgyhogy nagy művész lehetett a bácsi. Mikor anyám festetett a gyerekszobában, ez a minta mindig megmaradt körben. A legszélső szoba volt a vegyi labor, ott dolgoztak a szüleim. És egy nagy spájz volt, ott egy nagy stelázsija volt a mamám dzsemjeinek, a másik stelázsi meg a papám cuccainak. A gyerekszobában meg a nagyszobában volt egy-egy cserépkályha, fafűtéses, a laborban meg a hálószozában pedig nem volt fűtés.

Mi neológ és nem különösebben vallásos családban nőttünk fel. Mindig volt karácsonyfánk, gyertyával, ki is gyulladt egyszer. Nagy cirkusz volt, apám, azt hiszem, egy szőnyeget vagy mit dobott rá. Arra nem emlékszem, hogy ajándékozás volt-e, valószínűleg valamilyen mértékű volt, hát keresztény lányok voltak nálunk a cseléd lányok.

Péntek este pedig mami gyújtott gyertyát. A Hanukát is megtartottuk, ami szintén egy nagyon kedves ünnep, és elénekeltük a „Máoz cur”-t meg ilyen dalokat. A Purim is nagyon kedves. A Pészahot is tartottuk – azt szigorúan megtartották, szabályosan, rendesen, ahogy az elő van írva –, az apukám gyönyörű széderestéket csinált! Olyankor együtt voltunk – az első este nálunk volt, a második este pedig édesapám nővérénél –, gyönyörűen meg volt terítve az asztal, és volt maceszgombóc meg szédertál. A bátyám olvasta föl a Hagadát, gyertyát gyújtottak, apu feltette a kalapját, és a gyerekek is kaptak egy nyalásnyi bort.

A házban több zsidó család lakott, akik különböző mértékben voltak vallásosak. De a Jom Kipurt mindenki tartotta. Olyan nem volt a házban szerintem, annyira nem lehetett valaki [hagyomány nélküli], hogy ne böjtöljön Jom Kipurkor, és ne menjen a templomba. A szüleim is voltak templomban. Emlékszem rá, hogy nagyon büszkék voltunk, amikor már fél napot engedtek minket böjtölni, mert a gyerekeknek nem volt kötelező [A gyerekeknek csak a bár/bát micvájuktól kezdve kell ugyanúgy egész nap böjtölniük, mint a felnőtteknek. – A szerk.]. És amikor már nagyobbak voltunk, és már egész napot böjtöltünk, hát az nagy szó volt! A házban volt egy család, akik sátoros ünnepen sátrat állítottak a gang végén, földszítették, és énekeltünk is héber dalokat. Emlékszem, játszottunk trenderlivel is, nem tudom, melyik ünnepen [Hanuka ünnepén. – A szerk.], de arra emlékszem, hogy földimogyoróban játszottunk.

Apámnak rengeteg könyve volt otthon, és minden este mesélt. Nem tudom, hogy honnan szedte a meséket, de azt tudom, hogy én mindig a „Szürke ló”-t kértem [„A szürke ló” c. népmesét Arany László gyűjtötte, és több magyar népmesekötetben megjelent. – A szerk.]. Apu imádott minket, én voltam a Galambocskája meg a Georgina. De mi a bátyámmal egyébként is becenévre hallgatunk a mai napig egymásnak, a bátyám a Pacsi, én meg a Prücsi. Ezt a nevet nyilván kicsiként kaptuk, és furcsa már ebben a korban, de nekünk ez megmaradt.

A Paulayban is volt cseléd lányunk, akivel egyszer egy héten a mamám elment a Hold utcai csarnokba. Néha én is mentem. Mami fölvelt egy kalapot, kesztyűt, nem ám csak úgy ment az utcára – egy nő nem dohányozhatott, nem ehetett az utcán, meg egyáltalán, senki nem evett az utcán, mint most. Bevásároltak, hazacipelték az ennivalót, és a lány főzött; anyám megtanította főzni. És a mami sütött hetenként kenyeret. Volt kovász eltéve, volt a spájzban rozsliszt meg fehér liszt, és minden héten bedagasztott egy hosszú meg egy kerek veknit. Krumplit is tett bele mindig, nagyon finom kenyér volt, egész héten ettük. A Káldy utca és a Király utca sarkán volt a Kohn pék, oda vitték le megsüttetni, meg odavitték a sóletot is. Anyám hagyományosan csinálta, de olyan finomat nem tudott, mint az ő anyukája. Ha nagymamánál sóletet evett a mami, utána nem tudott egy hétig enni. És mesélte, hogy a papám a krumplin meg a marhahúson kívül semmi más ételt nem ismert. Anyám meg korszerű konyhát vezetett, tehát mindenféle főzeléket főzött, és csodák csodája, az apukám rászokott.

Rengeteg paradicsomot tettek el, meg dzsemet. Mindent maguk csináltak. Megvett a mami egy mázsa paradicsomot, és nagy fazekakban végigforralták, az fröcskölt, megégette a kezüket, mire végeztek. A mami libát vett minden héten, gyűjtötte a zsírt nagy bödönökben, libazsírral főztek. A

libamáj luxus volt, de volt tepertő, zsíros kenyér, vajas kenyér meg dzsemes kenyér. Abban az időben egy zsemlét kapni csoda volt! Az Erzsébet téren kétdecis üvegekben árultak kakaót meg tejet, kis papír teteje volt annak az üvegnek, azt kilyukasztották, és szalmaszállal lehetett szívni; hát azt kapni egy kiflivel, maga volt a csoda! Az iskolába uzsonnatáskában vittük a tízórait, vagy vajas kenyér volt, vagy zsíros kenyér, vagy dzsemes kenyér. Sertéshúsrá, kolbászra nem emlékszem. Sertésszír például abszolút nem volt, azért gyűjtötte az anyu a libaszírt. A háború után meg, ha zsír nem volt, akkor olajjal főztek, aztán végleg az étolaj maradt.

Azt hiszem, havonta egyszer jött a mosónő, fölment a mosókonyhába, ahol volt üst, teknő, szappan meg sikálókefe, nagy kádakban öblögetni tudott, mellette volt egy mángorlószoza, és a padlástér föl volt osztva a lakások között, úgy, mint a pince a tüzelőnek. Ott lehetett teregetni. Ez a padlástérfelosztás akkor szűnt meg, amikor jöttek a bombázások, légiriadók, és hogy ne legyen gyúlékony a tetőtérben, megszüntették a teregetési lehetőségeket. Amúgy meg volt fregoli a konyhában vagy a fürdőszobában, már nem is tudom. És amikor pár nap múlva leszáradt a ruha, akkor jött a mosónő, és kivasalta. A konyhaasztalra rátettek plédet, és eleinte faszenes vasalóval vasalt – úgy lóbálták –, később pedig gázos vasalóval, le lehetett venni a gáztól az elosztót, a helyére rá lehetett tenni a vasalót, aminek a vége nyitott volt, és a gáz átforrósította. Két vasaló volt, és azokat cserélgették. A ruhát bespriccelték előtte, annak rendje-módja szerint, a nagy darabokat pedig mángorolták. Nálunk a fürdőszobában még lábakon állt a kád, és volt egy gázbojler, a Gázművek tulajdona. A fürdőszobában is és a konyhában is gáz volt.

Nekünk volt varrógépünk, és évente egyszer-kétszer eljött a házivarrónő, aki mindent megfoltozott, és háziruhát, kötényeket meg ágyneműt varrt. Akkoriban az ágyneműt még otthon varrták. És semmit nem dobtak ki, ami elszakadt, kilukadt, azt megvarrták, megstoppolták. A kopott ingnyakat például úgy újították fel, hogy az ing aljából hátul kivágtak egy darabot, abból megvarrták az új nyakat, a kivágott részt pedig más anyaggal pótolták. A mosónő is meg a házivarrónő is mindig annál a családnál étkezett, ahol éppen dolgozott. Minden évben egyszer vagy kétszer megjelent a házban – a hátán egy nagy fadobozzal – a drótos tót is, aki valóban egy tót ember volt, és vándorolt, járta az országot. Bekiabált az udvarba, hogy „itt a drótos tót”, és ott helyben megfoltozta a fazekakat, lábasokat [A vándoriparosok („drótos tótok”, akik összefogták dróttal a törött cserépedényeket, sárgarézhuzállal a törött tajtékpipákat, vagy befoldozták a kilyukadt zománcedényeket, az „üveges tótok”, a „gyolcsos tótok”, üstfoltozó cigányok, vályogvetők, köszörűsök stb.) és a vándorkereskedők komoly szerepet játszottak a szolgáltatásokban szűkölködő falusi körzetekben. A vándoriparosokat vándorló életmódjuk, szegénységük vagy csak a helybeliektől különböző szokásaik miatt sok helyütt enyhe lenézéssel emlegették. Egyébként még az ötvenes években is lehetett egy-egy képviselőjünkkel találkozni akár még Budapesten is. – A szerk.]. Bejöttek néha koldusok is meg az utcai verklisek, olyankor az asszonyok újságpapírba begöngyöltek aprópénzt, és ledobálták nekik a gangról. Emlékszem, hogy anyámék úgy vették a dinnyét, hogy a ház elé beállt egy muraközi lovakkal húzatott stráfkocsival a dinnyeárus, és ott lehetett tőle vásárolni. A Paulay utcát akkoriban még „bőrös” utcának nevezték, mert tele volt bőrös üzlettel, az összes bőrgyárnak volt ott képviselete.

Anyámnak volt egy jó barátja még lánykorából, egy miskolci ember, aki nagyon kitűnő szabó volt, és a Deák Ferenc utcában volt egy nagy lakása, szalonnal. Nagyon drága szabó volt, nagyon menő szabó, de anyámnak kedvező áron varrt, mert régi barátság volt. Én kislányként jártam ott anyámmal. Nagyon élveztem, mert volt egy olyan szekreterje, amit ha lenyitott az ember, oszlopok

voltak benne, és az én mesefantáziámat az nagyon foglalkoztatta. Nem voltak benne babák, azt én képzeltem oda, és akkor engem az lekötött, míg a mamám próbált.

A mamám fodrászhoz járt, a Bandelhoz, ami ott volt az Andrássy út elején. Egy női fodrászat volt, ahol volt búra meg sütővas. Anyámnak fölfele fésült frizurája volt egy időben – nem kontya, hanem a hosszú haja simán föl volt téve, és valami bodorítás volt a tetején –, divatozott természetesen. Volt fésülködőjegye, minden reggel lement a Bandelhoz és megfésülték, és amikor engem is levitt a mami, akkor levágták az én hajamat is. Nekem rövid kis hajam volt, és volt benne egy masni. Ez a Bandel még a háború után is kinyitott. Emlékszem, tavasz volt, szép idő, lementem hozzá hajam mosatni, és kiültem a járdára, a napra – egy széket kiraktak az üzlet elé –, ott száradt meg a hajam, mert még nem volt gáz vagy villany. A fodrászüzlet mellett volt a Gelb Malvin virágüzlete. A Gelb Malvin egzotikus virágokat is hozatott, valamelyik virágtól megfertőződött, és meghalt.

Anyám járt bálozni is. Az aranyművesek sokan voltak, komoly társadalmi életet éltek, és minden évben volt egy serlegbál. Az aranyműveseknek a Dohány utcai zsinagógával szembeni nagy sarokházban volt a klubjuk meg egy nagy táncterem. Ott tartották a serlegvacsorát is minden évben, életem első bálja közvetlen a háború után egy ilyen serlegbál volt. Azt a ruhámat nem is tudom, ki varrta, talán anyám, egy pepita glocknis szoknya volt, pepita mellénnyel, és egy piros, rövid ujjú selyemblúzzal. Arra emlékszem, hogy nehéz üveggombjai voltak. Olyat lehetett kapni. De a mamámnak gyönyörű estélyi ruhái voltak, a papámnak meg szmokingja. És amikor öltöztek egy-egy ilyen alkalomra, az rettenetesen tetszett nekünk, gyerekeknek, mert a szmoking-ing kemény elől, mi, gyerekek azt „dobhasnak” hívtuk, meg macskanyakkendőt [csokornyakkendő] vettek hozzá. Anyámék nagy társadalmi életet éltek, apámnak sok barátja volt.

Nem emlékszem rá, hogy színházba jártak-e, de valószínű. Közben az édesapám ricinusmaggal és olajjal kísérletezett a laborban. Az aranyműveseknek dolgozott, de az alapszakmája a növényi zsírok, olajok voltak, és ő azon a területen változatlanul folytatott kutatómunkát. Tervezett olajütőket, emlékszem, hogy még Beregszászon is tervezett egyet. Az egyik kísérletnél aztán mérgezést kapott, és miután akkor még nem volt megfelelő gyógyszer, nagyothalló lett. Így ő lemaradt a zenéről, de anyám járt hangversenyre, a Vigadóba. Azután amikor a zsidó művészeket nem engedték dolgozni, akkor megalakult az OMIKE, az Országos Magyar Izraelita Kultúregyesület [Pontosabban: Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület. – A szerk.]. A Goldmark Teremben volt a színház, nem díszletes előadások voltak, hanem hangversenyszerűek, és oda jártunk, bérletünk volt. Vitt minket a mamám rendszeresen, és én így láttam a Fideliót [Beethoven], vagy hallottam pontosabban, tehát így szoktatott édesanyám minket a komolyzenéhez.

Azonkívül minden áldott vasárnap mentünk túrázni a budai hegyekbe, a Pilisbe, a Börzsönybe. Esett, fújt, teljesen mindegy volt, mi mentünk túrázni, bakancsban, vastag harisnyában. Mentünk a családdal, és mentünk csoportosan is. Abban az időben nagy turistaélet volt, az aranyműveseknek is volt egy sportkörük, és minden vasárnap mentünk, ötvenen-hatvanan, még többen. Gondolom, mindenki zsidó volt, meg biztos akadt más is, ezt viszont nem tudom, de nagyon sokan voltunk. Sok gyerek is volt, és mi remekül játszottunk. Budakeszin most is ott van az a vendéglő – akkor Mocsneknak hívták, a mostani nevét nem tudom –, ahol sokszor ettünk bablevest, húslevest. Voltak turistaházak, többek között a kevélynyergi turistaház, amelyiket én nagyon-nagyon szerettem, sajnos már nyoma sincs. A turistaházak úgy létesültek, hogy a turisták a saját kezükkel cipelték fel

a téglát, és építették. A Nagykevény gondnoka ott lakott, és túrákat szervezett, úgyhogy mikor visszacsatolták többek között a Felvidéket [lásd: első bécsi döntés], a mamám elment azzal a csoporttal – a gondnok volt a túravezető –, és bejárták a Kárpátoknak azt a részét gyalog, ami a mostani Kárpátalja. Azt a generációt ma nagyon nehéz elképzelni, hogy mi mindenre jutott idejük, mi mindennel tudtak foglalkozni. Apu járt hegyet mászni a Tátrába, síelt is, és minket egész kisgyerekként már sílécra állított. Korcsolyáztunk, síeltünk. A Sziget utcánál volt egy pálya, ahol nyáron tenispálya volt, télen meg ott korcsolyáztunk.

Anyámék a második világháború előtt külföldre nem jártak, csak apám ment föl egyszer-egyszer Bécsbe, ha itt nem kapott valamilyen edényt vagy vegyszert a laborba.

Mi, gyerekek nyáron nyaralni jártunk. Az apu nem, mert dolgozott, anyám is egyébként – mert mikor apu berendezte a labort, akkor betanította a mamámat, és azután ő dolgozott az analitikai mérlegnél –, de amíg kicsik voltunk, anyám vitt el a nagymamához Miskolcra. A Balatonra nem vitt minket, mert azt mondta, hogy az a melegágya a gyermekparalízisnek, mi oda nem mehetünk. Már nagylány voltam, a háború után, mikor életemben először láttam a Balatont. Én például a Villanytelepi strandon tanultam úszni, Miskolcon. A bátyám szintén Miskolcon tanult, de ő a Városház téren, egy fedett uszodában. Ő még úgy tanult úszni, hogy volt egy rúd, azon volt egy kötél, a kötélen volt egy heveder, abba befogták a gyereket, és úgy kiabáltak neki, hogy tempózzon. Én már nem így tanultam, mert az már később volt valamivel, modernebb világ volt. Úgy tanítottak minket úszni, hogy az edző beledobált egy halom kiskanalat a vízbe, és ki kellett hozni, tehát megszoktatta velünk, hogy nyitott szemmel legyünk, és akkor valahogy megtanultunk úszni. Később mi sokat jártunk a Rómaira is strandolni. Azt hiszem, nyolc éves voltam, a Tungsram strand még vadonatúj volt, és ott iszonyú napszúrást kaptam, belázasodtam, még kórházba is kellett vinni.

Amikor nagyobbak lettünk, akkor Romhányban nyaraltunk. A cselédlányunk romhányi lány volt, és anyám velünk együtt leküldte őt Romhányba. A papája nem élt, de a néni igen, és a romhányi főutcán volt nekik egy portájuk. Egy parasztház volt nagy szérűvel, kazlakkal. Földművesek voltak, több testvére is volt, szóval rendes nagy család volt. Mi nem mezítláb jártunk, hanem saruban, bár mindenki mezítláb járt a faluban, kivéve vasárnap, amikor templomba mentek. De egy idő után már mi is tudtunk a tarlón mezítláb járni. Szigorúan tilos volt a kazlakban játszani, mert veszélyes volt, nekünk se volt szabad, de azért össze-vissza mászkáltunk ott a kazlak között. A cselédlányunk sok szoknyában járt, a faluban mindenki sok szoknyában járt, nagyon szép népviselet volt. Vasárnap a lányok – a lányoknak copfjuk volt, a végén egy nagy szalaggal – kart karba öltve mentek végig az utcán és énekeltek, a fiúk meg utánuk, csizmában, fekete nadrágban. Mikor anyám is ott volt, ő is beöltözött ottani népviseletbe, és mi is. Nekem romhányi népviseletből volt a díszmagyarom, pártám is volt, és mikor kislány voltam, akkor az évzáróra, március 15-re díszmagyarban mentünk. Három vagy négy nyáron át nyaraltunk Romhányban, de akkor férjhez ment a cselédlányunk. Tőlünk mindig férjhez mentek a lányok.

Augusztus 20-án aztán a szüleim hazahoztak minket a bátyámmal, hogy visszavárosiasodjunk, elhagyjuk azt a falusias hangnemet, mert fölszedtünk ezt-azt ugye, amit nem illett. Így két hétre Zugligetre, az apu testvéréhez és a nagymamához kerültünk. Nem szerettük ezt a nagymamámat, ezt a pici kis undok nénit, és nem nagyon szerettünk ott lenni, de ott kellett lenni, nem volt mese. Amikor visszaszoktunk a városi rendbe, akkor mentünk iskolába.

Ez a villa az apu nővérének és férjének a tulajdona volt. A villához egy gyönyörű, ápolt kert tartozott. Végig, ahogy ment föl az ember az úton, gyönyörű rózsasor volt. Egy csomó gyümölcsfa volt a kertben, és érdekes, hogy a nagynéném, aki nagyon jó háziasszony volt, úgy tette el a kompótot, hogy belerakta az üvegekbe, rárakott cukrot, bekötötte, és a konyha felőli lépcsőn kirakta a napra. Soha nem romlott meg neki semmije.

Mikor aztán még nagyobbak lettünk, néhány nyarat Nagymaroson töltöttünk anyámmal. Mert anyámat szabadságolta a papám a laborból, és leköltöztünk egy bérelt szobába. Ott anyám főzött, és jártuk a Börzsönyt meg a Pilist, mindig túráztunk anyámmal, sőt volt úgy, hogy vendéggyerek is volt velünk. Lejártunk a Dunára, a strandra, és a papa néha lejött hétvégén. Később én a miskolci nagymamánál töltöttem a nyarat, de a bátyám akkor már nem jött, mert ő már nagyfiú volt, és ő a Fodorhoz járt. A Fodornak a Sváb-hegyen volt egy sportiskolája, bentlakásos, és a fiúk ott vívtak, meg amit el lehet képzelni sportot, mindent sportoltak. És a bátyám ott töltötte a nyarakat gyakran, egész addig, míg aztán a Vörösmarty Cserkészcsapat tagja nem lett, ami aztán minden szabadidejét lefoglalta.

A bátyámmal négy elemibe jártunk, a Szent István térre. Nagyon utáltam a tanító nénit, vert is minket. Az egyik kislányra mérges lett, és akkorát ütött rá, hogy dőlt az orrából a vér. De még akkor adtak körmöst is. Zsidó hittanra is jártunk, hittanórája mindenkinek volt. Elemi után gimnáziumba mentünk mind a ketten. A bátyám a Kölcsey Gimnáziumba járt, ami fiúgimnázium volt, oda lány nem tehetette be a lábát. Ott nyitottak egy harminc- vagy negyvenfős zsidó osztályt, és külön volt a keresztény osztály.

Mikor már én gimnáziumba kerültem, csak a zsidó gimnáziumba lehetett beiratkozni, az Abonyi utcába. De olyan sokan voltunk, hogy a hitközség kibérelte a Lázár Piroska nevű hölgytől a magán lányiskoláját [lásd: Lázár Piroska-féle budapesti nyilvános jogú leánynevelő intézet]. Ez a Személynök utca [ma: Balassi utca] sarkán volt egy sarokház, előtte most egy park van, az akkor egy elzárt terület volt, nyáron lehetett ott teniszezni, télen meg korcsolyázni. Az első emeleten bérelt nem tudom, hány lakást ez a Lázár Piroska, az egészhet körben, és ő is ott lakott. Nem tudom, hány éves lehetett, egyszer voltam bent a néninél, voltak neki macskái meg mindenféle puha bútorai. Összesen két évet jártam oda, elég bánatos tantermek voltak, ha jól emlékszem – az van előttem, hogy a parkett szürke –, mert hiszen ezek szobák voltak tulajdonképpen, de külön bejáratú szobák, és például az egyik szobából csináltak tornatermet. De olyan tanáraink voltak, mint a Péter Rózsa, aki egyébként egyetemi tanár volt, de mivel zsidó volt, nem taníthatott, vagy a Feuer Klára, aki földrajzot tanított, szóval oda egész kiváló tanárok kerültek. [Fejér (Feuer) Klára (1911–1958): Tanár, történész. A háború előtt gimnáziumban tanított, a háború után az Erzsébet Nőiskola igazgatója lett, majd 1949-től haláláig az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának szaktitkári teendőit látta el. Értékes munkásságot fejtett ki mint tankönyvíró. – A szerk.]

Abban az időben még szigorú egyenruha-viselés volt minden iskolában. Minden iskolának megvolt a maga egyenruhája, és nem mehettünk be civilben. Már első osztályban, tehát tizenegy évesen kikaptunk, ha nem volt meg az egyenruha. Sötétkék rakott szoknya volt, az alsó négy osztálynak fölgombolós, tehát a blúznak körben gombjai voltak, és arra kellett a szoknyát rágombolni. Harisnyanadrág nem létezett, amikor szép idő volt, akkor térdzoknit hordtunk, és amikor nem, akkor patentharisnyát, harisnyatartóval, úgy kellett fölcsíptetni. Hogy utáltuk! És ha a térdét

kilukasztottuk, akkor bestoppolták [Vagyis sajátos öltésekkel, többszálú cérnával, ún. stoppolófonallal „befoltozták” a pamutból készült ún. flórharisnyán a lyukat. – A szerk.]. Magas szárú cipőben jártunk, és a frizuránk se lehetett akármilyen, vagy copf, vagy rendes rövid haj. Az elemiben nem volt egyenruha, de kötényt kellett hordani, lüszterkötényünk volt, általában sötétkék, és kék meg piros meg fehér pöttyökkel volt díszítve. Bebújós volt és hátul megkötős. Még a gimnáziumban is kötelező volt a kötény.

A fiúknak sapka volt kötelező, de egyébként télen bricseszadrágban jártak, nyáron rövidnadrágban. Nekünk tányérsapkánk volt, sötétkék svájcisapka, és azon volt egy pajzs alakú jelvény, rajta fehér alapon az ILG, Izraelita Leánygimnázium – nem emlékszem pontosan, de tán sötétkék volt a betű. Vékony csíkos blúzunk volt, sötétkék mandzsettánk és sötétkék gallérunk, és elő volt írva, hogy azon milyen legyen a fehér sújtás. Minden iskolának másmilyen volt a sújtása, és minden leányiskolának másmilyen volt a mandzsettája meg a gallérja.

Minden szombaton délelőtt templomba mentünk istentiszteletre. Mi a nagytemplomba jártunk, a Dohány utcába [lásd: Dohány utcai zsinagóga]. Elemiben is a oda jártunk. A gimnazista fiúk a Rumbachba jártak [A Rumbach utcai zsinagóga Otto Wagner tervei alapján épült 1873-ban. Vallási irányzata sajátos köztes változatot jelentett a szigorú ortodoxia és a neológ felfogás között. – A szerk.]. Egy fiatal rabbink volt, nem tudom a becsületes nevét, mi csak Lőbelének hívtuk. Az egyik akkor érettségiző lányt vette el feleségül, ami nagyon izgatta a mi kislány-fantáziánkat. Ivritet tanított – azon kívül, hogy le tudtuk fordítani az imákat is, tehát az óhébert [bibliai hébert] is tudtuk –, ivritül kellett jelenteni az osztályban.

Otthon pedig volt nekünk külön német óra, először egy tante, majd egy fräulein volt mellettünk. A tante nem volt már nagyon fiatal, és nem tudott magyarul. Minden nap ott volt nálunk, és németül beszélt hozzánk. Én akkor még óvodáskorú voltam, és úgy tanultam meg németül, hogy nem tudtam még olvasni. Hozott képes mesekönyveket, rámutatott a képekre, és így tanultam meg a szavakat. Azután mikor a tante elment, akkor jött egy leány, a nevét már nem tudom, csak hogy fräuleinnek, „Frajli”-nak szólítottuk. Egy osztrák fiatal nő volt, egy-két évig volt nálunk, és mi, mint minden gyerek, elég pimaszok voltunk vele, mert magyarul válaszoltunk neki – ő sem tudott egy szót sem magyarul –, evvel együtt rendszeresen megtanultunk németül. Édesanyám már keveset zongorázott otthon, de minket zongorázni is taníttattak. Mondanom sem kell, nem gyakoroltunk úgy, ahogy kellett volna. De aztán ahogy egyre rosszabb lett a helyzet, minden polgári dolog lassacskán megszűnt. A túrázás is. Eleinte még elmentünk a budai hegyekbe, de ott is nyilasok voltak, és akkor már oda se mertünk menni.

Mikor legelőször bombázták Budapestet [lásd: Budapest bombázása], a Nyugatit akarták bombázni, de az elsőt a Podmaniczky utca valamelyik háza kapta meg a Zilahy Lajos villája, a Rózsadombon. Ez akkor nagyon nagy szenzáció volt, úgyhogy föl járt Budapest népe megnézni, hogy néz ki a lebombázott Zilahy-villa. Közvetlenül a gyerekszoba mellett volt a szüleim hálószobája, aznap éjjel fölébredtem a hangokra, és átmentem, hogy bombáznak. Azt mondták, feküdjek vissza, nem bombáznak. De bombáztak. Az volt a legelső, és utána aztán egyre gyakrabban kellett lemenni a pincébe, és én nagyon féltem.

Amikor már rendszeresen bombázták Budapestet [lásd: Budapest bombázása], mivel én nagyon féltem, a szüleim egy időre kiraktak engem Zugligetbe, apám nővéréhez. Kint voltam egy hétig vagy két hétig. De ott meg volt a remiz, és azt is akarták bombázni, oda is esett bomba, úgyhogy

akkor meg már mindegy volt, és hazahoztak.

A gimnáziumnak nem volt megfelelő légvédelmi pincéje, hogy annyi gyereket befogadjon, így akik közel laktak, hazaszaladtak. Mindig előre jelezték a légiriadót. Mikor a rádióban bementék, hogy „Achtung, Achtung, Lichtspiele, Krokodil gross”, akkor az azt jelentette, hogy légiriadó lesz [A „Lichtspiele”, „Krokodil gross” stb. a német légvédelem kódszavai voltak. Azért mondták be a rádióba, hogy a katonai híradás mellett párhuzamosan menjen a riasztás. Ezeknek a szavaknak az értelmét csak a beavatott katonaság tudta. A riasztás annyit jelentett, hogy a légvédelmi lövegeket tűzkész állapotba hozták, a repterekről a gépeket elrejtették vagy felszálltak velük, és bizonyos polgári védelmi intézkedéseket tettek, de nem hirdették ki még a légiriadót (az a következő fokozat volt). Ami a lakosságra vonatkozott, azt érthetően mondták be.– A szerk.]. Többféle szirénajelzés volt. Más jelzése volt annak, hogy légiriadó lesz, mert akkor vijjogó hangot adott, és mikor lefűjték a légiriadót, akkor egy nyugalmasabb bőgés volt. Ettől függetlenül a házmestereknek volt az udvarban egy síndarab fölakasztva, ezt ütötték, hogy a ház lakói hallják, hogy légiriadó van, és akkor le kellett menni a pincébe. Mivel én nem ott laktam, a közelben kellett nekem valamilyen légólehetőséget biztosítani.

A Hollán utca 3-ban – ahol aztán később voltunk a csillagos házban – az apu egyik jó barátjának az utca felől volt egy szuterénja. Ők az ötödiken laktak, ő is vegyészmérnök volt, és ciánozással foglalkozott. Akkoriban a budapesti lakások tele voltak poloskával, amiktől egyszerűen nem lehetett megszabadulni. Az emberek évente ciánoztattak, mégis voltak poloskák. A ciánozás azzal járt, hogy a lakásból ki kellett menni, légmentesen lezárták, ciángázt engedtek bele, huszonnégy vagy negyvennyolc óra múlva kiszellőztették, és akkor lehetett aztán takarítani, és visszamenni a lakásba. Evvel együtt az én anyám annyit küszködött, minden héten a lánnal szétszedte az összes ágyat darabokra, mert ezek a régi ágyak szétszedhetőek voltak. Petróleummal bespriccelte, drótdarabbal az összes lukat, rést kipiszkálta, a képeket leszedték, szóval az egy iszonyú munka volt, és mégis volt poloska. Nem lehetett attól megszabadulni egészen a háború végéig. Apám barátjának a Hollán utcában az a szuterén volt a műhelye, raktára, és nekem légiriadó alatt oda kellett átszaladnom az iskolából. Nem volt nagyon messze, de hogy én hogy féltem, míg oda átértem, azt ki nem tudom mondani!

Abba az iskolába nem is jártam teljes két évet, mert a második évben március 19-én bejöttek a németek [lásd: Magyarország német megszállása]. Vasárnap délelőtt éppen iskolában voltunk, tudniillik két műszakban jártunk, mert nem fértünk el egyszerre: egyik héten délelőttösök voltunk, másik héten délutánosok, és péntek délután nem lehetett iskolába menni, mert bejött a sablesz, ezért azt vasárnap délelőtt pótoltuk. Hetes voltam éppen, a szünetben kimentek a gyerekek a teremből, kinyitottam az ablakot, az ablak a Duna felé nézett, kinéztem, és hogy én ezt honnan tudtam, ezt nem tudom, de én tudtam, hogy a németek jönnek be, és pontosan tudtam, hogy ezeket gyűlölni kell! Nézttem, ahogy az alsó rakparton vonultak a németek, és pontosan tudtam, hogy baj van.

Pillanatok alatt kezdett terjedni a hír a tanárok között, hogy a németek bejöttek, és gyorsan hazazavartak minket. Amikor bevonultak – hát komoly katonaság vonult be –, fönt a levegőben ijesztgetésből vagy biztosításból vadászgépek röpködtek. Feketék voltak, én legalábbis úgy emlékszem, hogy feketék voltak. Alacsonyan repültek, hát az olyan félelmetes volt, hogy én mire hazaértem, reszkettem! Végig a Bazilikánál, a Paulay Ede utcába gyalog, nem tudom elmondani

azt a félelmet! Az apukám nagyot hallott, ült az íróasztalnál, ott volt a telefon mellette, de az ajtócsengőt nem hallotta. Hazaértem, álltam az előszobaajtó előtt a gangon, fölöttem ezek a repülő, és persze hiába csengettem. Ehhez hozzátartozik, hogy aznap reggel az anyám, a cseléd lány és a bátyám vonatra ült, és elment Kiskunfélegyházára cuccokat vinni a rokonokhoz, hogy a bombázás elől mit tudom én, miket mentsenek.

Anyámék a Keletiből mentek, ha jól emlékszem, és vissza is jöttek aznap vonattal, de már akkor igazoltattak, akkor már szedték a népet. De valahogy hazakeveredtek, megúszták. Viszont napközben nem voltak otthon. Lementem az első emeletre, ahol egy erdélyi család lakott. Akkoriban szokás volt, hogy egy özvegyasszony kivett egy nagy lakást, és abból élt, hogy a szobákat kiadta. Kínomban oda mentem be hozzájuk, és ők fölshóltak telefonon, mert a telefont hallotta az apu. Így engedett be a lakásba.

Mondtam az apunak, hogy bejöttek a németek. Akkor az apu föl hívta telefonon egy barátját, és ő is mondta apámnak, hogy igen, tényleg bejöttek. No akkor estig izgultunk, míg anyámék előkerültek. És azután villámgyorsan mentek az események: kikapcsolták a telefont a zsidó lakásokban, be kellett szolgáltatni a rádiókat, és nagyon hamarosan csillagos házba kellett menni [Zsidók tulajdonában 1944 áprilisától nem lehettek rádiókészülékek. (Ezt megelőzte a telefonok kötelező beszolgáltatása.) Április 7-től korlátozták a zsidók utazását, nem használhattak személyautót, motorkerékpárt, nem utazhattak vasúton, taxin, hajón vagy társasgépkocsin. – A szerk.]. A Paulay 12 nem lett csillagos ház, így nekünk menni kellett. Az iskolában gyorsan kiadták a bizonyítványt a második osztályról, mert ez egy töredékév volt, és utána aztán már tanítás nem volt. Emlékszem, hogy mikor már nagyon kezdett rossz világ lenni, akkor az apukám összeszedte a pisztolyát – mint kiderült, volt egy pisztolya – meg valamilyen kommunista irodalmat, összekötözte egy kis csomagba, elmentünk, és a Lánchídnál bedobta a Dunába.

Csillagos házban a Hollán utca 3-ban, az ötödik emeleten laktunk egy szobában apám barátjánál. Ott lakott még egy házaspár is a hálószobában, akiket ugyanúgy odatelepítettek, mint minket. A csillagos házban, azon kívül, hogy csillagot kellett viselni, meg volt szabva, hogy mikor mehetünk az utcára [1944. június végétől ezeket a házakat csak meghatározott időpontok között volt szabad elhagyni. – A szerk.]. Dolgozni nem lehetett, mindenki a tartalékaiból élt. Mi pedig, gyerekek a házbeli gyerekekkel játszottunk. Mivel nem lehetett kimenni az utcára, mindig a lépcsőfordulóban játszottunk. És akkor egyszer csak a szüleimet elvitték onnan. Elvitte a Gestapo valamikor augusztusban. Mentem föl, és két pasas – ahogy a filmekben is mutatják, kalap, ballonkabát – vezette ki a szüleimet. Én próbáltam meggátolni, hát nem bántott a két ember, csak úgy félresöpört. És akkor, ahogy a filmben van, abban a kis autóban elvitték a szüleimet föl a Majesticbe.

A Sváb-hegyen, a Széchenyi-hegyi megálló után balra ott van most is a Majestic meg a Mirabel. Két társasház volt, és alatta egy nagy völgy. Két ház volt egymás mellett, ez volt a nevük, társasházak voltak, saját tulajdonú garzonokkal, ahová a családos férfiak alkalmanként feljártak. Egy ismerősünknek ott saját tulajdonú garzonja volt. A németek mindenkit kizavartak, és birtokba vették a házat. Egyik ismerősünknek is volt ott egy garzonja, egy ismerős jogásznak. Na most ezt lefoglalta a Gestapo, kirúgta onnan a lakókat. Foglyokat vittek oda, ott gyűjtötték meg vallatták őket, ott voltak üres szobákban, a földön. Azt hiszem, az egyik házban voltak a nők, a másikon a férfiak, ahogy anyámék mesélték. A testvérem, aki három évvel idősebb nálam – akkor egy sovány,

vékony gyerek volt, nem látszott rajta, hogy tizenöt éves –, fogta magát és fölment oda. Nem is tudom már, mit összeszedett, és vitt föl a szüleimnek, mert ők nem vittek semmit. Miután az egy domboldal volt, egy kis betonhídon lehet bemenni ezekbe a házakba, ő oda fölment, és nem is tudom, mit csinált, hogy látta őket. Mert engem otthon hagyott, mondván, hogy engem nem visz. Merthogy én csak tizenkét éves voltam.

A szüleim ott voltak egy ideig, és akkor telefonáltak nekünk, hogy a Pauler utcai, első kerületi kapitányságon vannak egy éjszakát, mert átviszik őket egy internálótáborba, abba, ami a mostani Rabbiképző helyén volt [Erről a következő olvasható A zsidó Budapest c. könyvben (Budapest, 1995, 310. old): „A német hadsereg ... kisegítő toloncházat rendezett be a Rabbiképző épületében a pesti zsidó társadalmi és pénzügyi élet előkelőségei számára (1944. március 21.). Mintegy kétszáz embert őriztek itt. ... Foglyaikat a németek havonta-kéthavonta váltották. Akiket elvittek innen ... Kistarcsára kerültek.” [lásd: kistarcsai internálótábor] – A szerk.]. Valami rendes rendőr telefonált vagy üzent, már nem is tudom. Akkor összecsomagoltuk a testvéremmel egy vulkánfíber bőröndbe, amit anyámék kértek. Mi, gyerekek ugyanis ott maradtunk azoknál a barátoknál, de ők nem nagyon törődtek velünk. Hát mi nem voltunk olyan elesett, elveszett gyerekek, mert nagyon kisportolt turisták voltunk, és nem voltunk olyanok, akik nem tudnak mit csinálni magukkal, főleg a testvérem nem.

Akkor még megvolt a fele a Margit hídnak, vagy még az egész megvolt, már nem is tudom, de valahogy átmentünk Budára [1944. november 4-én robbant fel az aláaknázott Margit híd baleset következtében. – A szerk.]. Nyitott peronok voltak még a villamoson akkor, és ahogy bekanyarodott a villamos velünk a Délinél, a Vérmező elején, kiesett a peronról ez a bizonyos bőrönd. Kétségbeestünk, de valaki fölvette és utánunk hozta! Bementünk a kapitányságra, elég sivár udvara volt, és anyámék kijöhettek az udvarra. Odaadtuk anyáméknak a cuccot, és őket aztán átvitték másnap a Röck Szilárdba, a mostani Rabbiképzőbe.

Ott voltak néhány napig, nem tudom már, meddig, de nem volt túl hosszú idő. Azt hiszem, egy hónapon belül lezajlott a rabságuk meg ez az egész, és akkor akarták volna őket vinni Kistarcsára, ahonnan aztán bevagonírozták volna őket. De az elszállításuk előtt valamivel egyszer csak megjelent a Wallenberg, és úgy ahogy volt, az egész társaságnak, akik ott rabok, foglyok voltak – én nem tudom, mennyien, de elég sokan, ahogy én láttam –, mindenkinek adott svéd Schutzpasst. És így a szüleim egyszer csak hazajöttek.

Hogy miért vitte el a Gestapo a szüleimet? Apám egyik jó barátjának, egy építészmérnöknek a sváb-hegyi villájában rejtették el szüleim az értékeik egy részét, és az nyilas környék volt. Amikor bombázták Budapestet, és légi harcok voltak, egy amerikai pilóta, aki kiugrott a zuhanó gépéből, a villa kertjének egyik fáján fennakadt. Amikor a környék lakói bántani akarták ezt a pilótát, akkor a mérnök úr felesége megvédte, erre házkutatást tartottak nála, és megtalálták a szüleim értékeit. A mérnök úr felesége ettől megijedt, és elárulta, hogy eldugta a papám laboreszközeit és anyám ékszereit. Ezért vitte el őket a Gestapo. Az amerikai pilóta srác pedig túlélte a dolgot, és a háború után ezért a mérnök úr felesége kitüntetést kapott.

Hazajöttek a szüleim a svéd Schutzpass-szal, és valahonnan szereztek svájci Schutzpasst is, ami persze hamis volt, és akkor még eltelt egy kis idő, amikor októberben a proklamáció [lásd: Horthy-proklamáció] volt. A proklamáció hírére óriási öröm volt, a sárga csillagokat leszedtük a kabátokról, ledobálták az emeletről, szóval nagy öröm volt, de délután már – a Hollán 3-nak az emeletéről, az

ötödikről nagyon jól ki lehetett látni a Szent István körútra –lehetett látni a hosszú embersorokat, akiket a nyilasok tereltek. Úgyhogy ez még csak pünkösdi királyságnak se volt mondható. És megjelentek nyilasok a házban is, és az összes valamire való férfit és nőt elvitték a lóversenypályára [lásd: Tattersal], ahol egy gyűjtő jellegű valami volt. Elvitték a szüleimet és a testvéremet is, meg a házból még más kamasz srácokat, de a bátyámról, aki vézna gyerek volt, elhitték, hogy még nincs tizennégy éves, és így hazajött. Ugyanakkor volt egy nagyon helyes fiú a házban, aki fiatalabb volt az én testvéremnél egy évvel, vagy éppen tizennégy éves volt, már nem emlékszem, nagyon fejlett gyerek volt, izmos, arról meg nem hitték el, nem is jött szegény vissza, se a mamája, se ő. De a bátyám hazajött, így nem maradtam egyedül, mert valószínűleg nem is élnék, ha ő nem jön haza.

A Tattersalból azután elvitték a szüleimet, külön a nőket, külön a férfiakat. Mesélte apám, és anyám is mesélte, hogy letettek valami takarót a földre, és mindenkinek az óráját, a gyűrűjét, ami nála volt, nyaklánc vagy valami, mindent oda kellett tenni. A nyilasok mindent elvettek. Nyilasok vigyáztak rájuk, ha jól emlékszem. Anyámat már nem is tudom, hova vitték, tán a Szentendrei-szigetre, ahol tankcsapdát ásattak velük, hogy ha az oroszok jönnek, ne tudjanak átmenni. Papa meg Pócsmegyeren ásott. Mondanom sem kell, hogy ők saját ruhában, saját holmiban voltak, és nem is tudom, hogy mit ettek, vagy mit adtak nekik.

Mi ott maradtunk a Hollán utca 3-ban a testvéremmel. Egy szép napon megint jöttek a nyilasok, és a gyerekeket meg az öregeket sorakoztatták a kapu alatt. November lehetett, talán december, ennyire már nem tudom, de már télikabátban jártunk. Lent sorakoztunk, amikor megjött az édesapám. Mert valamelyik Schutzpassát elfogadták, és hazaengedték. Egyébként is ő már túlkoros volt normál katonának, azért is nem volt muszos [lásd: munkaszolgálat (musz)]. És akkor végignézte, hogy minket elvittek, nem tudott mit csinálni. Az egész kisgyerekeket elvitték, ha jól tudom, a Kossuth Lajos téren valahova, ahol aztán éhen halt az egész társaság [Karsai László szerint ez valószínűleg nem igaz, ugyanis számos visszaemlékezés is tanúsítja, hogy a nyilasok razziák alkalmával, az óbudai téglagyárból, sőt még a halálmenetekből, így például a komáromi Csillag-erődéből is elengedték a kisgyerekes anyákat, csecsemőkkel, gyerekeikkel együtt. Ha valóban megtörtént volna ez, akkor erről nagy valószínűséggel maradtak volna fenn visszaemlékezések, és népbírósaági perekben is szóba került volna. – A szerk.]. A házból is vittek el ilyen kicsit, azért tudom. Minket meg kivittek az óbudai téglagyárak egyikébe, valahová a Bécsi útra. Akkor éppen zuhogott az eső, nagy sár volt, és föltereltek minket az egyik Hoffman-körkemencéhez, ahol a téglát égetik. Ott töltöttük fönt az éjszakát. Egyszer vagy kétszer leengedtek minket az udvarba, ott az udvaron, a földön lehetett vécézni, és közben világítottak minket. Ott voltunk két napot. Ennivalót se adtak, semmit a világon.

Sokan voltunk ott, nem tudom, hányan, idősek és gyerekek. Mi a földön üldögéltünk a testvéremmel. Ehhez hozzá kell még tenni, hogy mivel mi turisták voltunk és cserkészek, minekünk a rohamcuccunk hátizsákban volt, és rajtunk túrabakancs volt meg télikabát. Bocskai-kabátban [Az 1930-as években divatos ruhadarab, szürke vagy fekete szövetből, fekete zsinórdíszítéssel. A Bocskai-ruha viselése, mely tipikusan a magyar középosztályra jellemző, jelzi az asszimiláció sikerét.– A szerk.] jártak akkor a gyerekek, az volt rajtunk, meg csillag meg a süsüsapka. A süsüsapka meleg, mert a fület takarja. Mielőtt elvittek, előtte nem sokkal sütöttem a sütőben egy kenyeret, az anyai nagymamám, még mikor nála nyaraltam Miskolcon, megtanított dagasztani, kovásszal. Elég szalonnás lett, de mégis egy téglalap alakú kenyér volt. Hát ezt a kenyeret vittük

magunkkal, és kiszámoltuk a testvéremmel, hogy hány napig lehet kihúzni, úgyhogy nagyon picit ettünk belőle, hogy minél tovább tartson.

Második vagy harmadik nap átvittek minket a szemben lévő téglagyárba, a Bécsi útnál, ahol egy nagy udvar volt, és ahol az emberek hosszú sorokban álltak órák hosszat. Kilépni nem lehetett. Álltunk, álltunk, és este beteltek minket a téglagyárba. Nekünk szerencsénk volt, mert mi egy égetőkamrába kerültünk, az soha nem hűlt ki annyira, hogy hideg legyen. Reggel megint kitereltek bennünket az udvarra. Aznap nagyon szép idő lett, kisütött a nap, és ott álltunk, álltunk, hosszú sorban, egymás mellett talán hárman is vagy négyen, tömören, körbe, körbe, és kilépni tilos volt, mondanom sem kell. Délelőtt volt már, mikor is a testvérem meglátta, hogy a kapu felé gyülekezik egy csoport, öregek és gyerekek. Azt mondta, hogy odamegyünk. Mondtam, hogy meg vagy te bolondulva, le fognak minket lőni, ha kilépünk a sorból. De azt mondta, hogy márpedig ő odamegy. Ki is lépett a sorból, én meg utána, mint a pincsikutya. Megállította egy rendőrtiszt, hogy hova mész? Mondta neki, hogy oda, ahol öregek és gyerekek vannak. És az intett egyet, velem nem is törődött, hát én kislány voltam, és én is odakocogtam a testvéremmel. Megint álltunk, álltunk. Egyszer csak egy rendőrré rábízták ezt a csoportot, maximum százan lehetünk, és ez a rendőr kísért minket. Igen ám, de nem tudtuk, merre fog indulni, hogy a Bécsi úton kifele, vagy vissza a város fele. És csodák csodája, a város felé indultunk.

Most hallottam, ennyi sok év után, hogy ezt a mentést a nyolcadik kerületi rendőrkapitány szervezte, nem is tudtam, hogy ez nem volt véletlen. Ez a rendőr szépen átvitt a Margit hídon Pestre, és azt mondta, hogy no akkor tessék mondani, hogy kit hova kísérek. A Pozsonyi út elején, a hídfőnél, ott még egy malaclopós, géppuskás nyilas kölyök megállított minket, és elkezdett hepciáskodni – mert a Szent István körút 3-ban nyilasház volt [A Szent István körút 2-ben volt a nyilasház. – A szerk.], ott sok mindenkit kínoztak és öltek meg –, de ez a rendőr azt mondta, hogy menjen a csudába, ezt a társaságot neki kell vinni, és hagyja őt békén. Békén hagyott minket, és a rendőr elkezdett minket kísérgetni. És úgy fogytunk, ahogy az emberek bementek a házakba.

Megérkeztünk a Hollán utca 3-ba, és fölmentünk az ötödikre. A papám krumplit főzött éppen. Nagyon örült nekünk, mondanom sem kell, és kaptunk egy-egy tányér krumplit. Száraz volt, és olyan görcsöt kaptunk tőle – ugye nem ettünk három napig gyakorlatilag –, hogy azt nem felejtsem el! Dobáltuk magunkat a testvéremmel egy sezlonon kínunkban, olyan örületes görcsünk volt attól a kis krumplitól.

Anyám még nem került elő, amikor megjelentek a nyilasok a házban, és közölték, hogy ez svájci védett ház lett, és akinek nincs svájci Schutzpassa, annak innen el kell tűnni. Apám elővette a svájci Schutzpassunkat, de közölték, hogy ez hamis, és eltépték. Ehhez hozzá kell tenni, hogy mikor minket elvittek apám szeme láttára, akkor elrohant a svéd követségre – vagy nem tudom, hol csinálták a svéd Schutzpassokat –, hogy a mi nevünkre is legyen Schutzpass, ne csak nekik.

Na de akkor el kellett menni. Ott álltunk a Katona József utcában egy lehúzott üzletredőny előtt a testvéremmel, bugyrokka, paplan vagy dunyha volt bennük, és vártuk, hogy az apu jöjjön, hogy hova menjünk. Elég barátságtalan volt ott álldogálni. Aztán jött értünk, és a Katona József utca 10/a-ba mentünk, ami egy svéd védett ház lett. A negyedik emeleten egy ügyvéd lakásában a hálószoját kaptuk meg, a többi szobában mások laktak. Ebben a házban gyönyörűséges luxuslakások, igazi polgárlakások voltak, és ez a lakás is nagyon szép volt. A konyhaajtó és a gang a Vígszínház oldalán volt, a nagy ebédlőjük meg a lakóhelyiségek pedig részben a Katona József

utcára néztek. Az ügyvédék télahon voltak, vagyis hamis papírokkal bujkáltak, soha nem találkoztunk. Az ebédlőbe volt a személyes holmijuk bezsúfolva. És csodálatos szerencsénkre a spájz tele volt dzsemekkel, ilyennel, hogy narancsdzsem, mert ők jómódú emberek voltak. Nekem az is nagy újdonság volt, hogy a fürdőszobán keresztül is be lehetett a hálóba menni, és a fürdőszobának nem függönnyel volt elválasztva a bejáratí része, hanem csuszkás ajtóval.

A földszinten egy kis garzonban lakott egy aranyműves bácsinak a lánya, akinek a férje muszos volt, és ő ott maradt az akkor tíz hónapos kislányával. Abba a lakáskába a kertszerű udvarból lehetett bemenni, az ablak az udvarra nézett. Ha légiriadó volt, mi nem a pincébe mentünk, mert az zsúfolt volt, hanem ebbe a lakásba. A háznak volt egy terasza legföül, ott is egy ismerős család lakott, és mi, gyerekek ott hóráztunk, ott játszottuk, hogy „Hegyek között, völgyek között” [Az interjúalany valószínűleg rosszul emlékszik: Szőny János népszerű dalára később „zakatoltak”, nem a háború idején. – A szerk.].

Közben volt karácsony. Apámnak volt egy nagyon-nagyon derék ügyfele, aki abban a házban lakott, amelyikben a Glasner pék volt, a Hollán utca és Szent István körút sarkán. A Glasner végig sütött, az ostrom alatt is. Milyen nagy szó volt az, hiszen nem volt ennivaló! Apám ügyfele olyan aranyos volt, hogy figyelemmel kísérté a sorsunkat, és karácsonykor megjelent kakaóval meg kaláccsal. Azt nem lehet elmondani, hogy mit jelentett az akkor!

Már ott voltunk egy jó ideje ebben a házban, amikor egy szép napon megjelent a mamám. Őket hajtották kifelé a Bécsi úton. A mamám rettenetesen vagány, kisportolt, klassz nő volt, Harmincnyolc éves, és ahogy hajtották őket kifelé [lásd: halálmenetek Hegyeshalomba], a mami úgy Almásfüzitő szintjén már le akart lépni. Elcserélte a bakancsát meg a jó meleg cuccát egy magas sarkú cipőre, vagy nem tudom mire, de lebukott. Nem lőtték le – mert általában, aki kilépett a sorból, vagy aki nem tudott menni, azt lelőtték –, hanem visszaterelték, és akkor megint ment egy pár kilométert. Elértek egy bakterházhoz. Sajnos nem tudom a nevét annak az asszonynak, így nem tudom a Jad Vasembe javasolni, azt hiszem, Mariskának hívták. Egy fiatalasszony volt, a férje vasutas volt, és ő a bakterházból direktben látta azt az egészet, mikor a mamám és két társa kiléptek a sorból. És ez a Mariska villámgyorsan eltüntette őket. Levitte őket egy pincébe. A Mariska férje nem is tudta, hogy ő rejteget három embert. Amikor a férje elment dolgozni, akkor vitt nekik kaját, meg mit tudom én. Ott voltak két hetet, három hetet, nem tudom, mennyit, amikor is a Mariska a környező sváb falukból a rokonságtól összeszedett ruhát meg papírokat. És ez a Mariska fogta magát, lestoppolt egy német teherautót, és anyámék annak a platóján hazajöttek Pestre. Nem szúrták ki őket. Megérkeztek Pestre, anyám odament a Hollán utcába, és ott mondták, hogy nem ott vagyunk, hanem a Katona József utcában. Átjött a mami oda, és soha nem láttam előtte se, utána se a papámat sírni, de sírt, amikor a mami előkerült. Hozzáteszem, hogy ez a Mariska évekig járt föl hozzánk Pestre, és anyám, amit lehetett, mindent adott nekik. Egyszerű, derék emberek voltak, annyit tudok róluk, hogy egy bakterházban laktak [Almás]Füzitőnél. Nem tudok többet.

Attól fogva négyen voltunk. És akkor ott voltunk ebben a svéd védett házban. Hát a Wallenberg nagy szervező volt. Kaját hozott a házba, kaját! Életemben először akkor láttam mirelitárut, addig nem is tudtuk, hogy létezik fagyasztott. Mirelit zöldborsó: hát az nagy csoda volt, zöldborsó télen, azért emlékszem rá. És tele volt dzsemmel ez a spájz, nem volt cukor, így azt cukor helyett lehetett használni. Közben olyan hideg lett, hogy a vécében egy jégdugó volt, hiszen fűtés nem volt. És 24-

én elkezdődött az ostrom, bezárták a gyűrűt [lásd: Budapest ostroma]. A nemzetközi gettót nem lőtték, nem bombázták, ha véletlen esett is találat, az nem direkt volt, éjszakánként pedig hangszóróval magyar nyelvű tájékoztatás volt az orosz csapatok részéről [A nemzetközi gettó a Pozsonyi út – Szent István park környékén volt, itt voltak azok a védett házak, amelyekbe a semleges országok követségein kiállított menlevelekkel rendelkező zsidókat költöztették. Hivatalosan mintegy 15 000 zsidónak engedélyezték a védett házakba költözést, valójában azonban több tízezer ember – sokan hamis menlevelekkel – lakott ebben a gettóban. – A szerk.]. Azt a lichthofban nagyon jól lehetett hallani, ott állt a nép és hallgatta, hogy hol vannak, merre az oroszok. Mi ott a hálószobában egy dupla ágyon aludtunk, mögöttünk volt a fal, és egy szép napon valami belövésnek a hatására úgy, ahogy volt, a fal vakolata leesett az ágyra. De nem voltunk benne, mert nappal volt, anyámék megijedtek, s leköltöztünk a földszintre. Akkor már mindenki a pincékben lakott, de mi az ismerősünk lakásába mentünk. Az az ablakuk, ami az udvarra nézett, matracokkal volt betömve, mivel elsötétítési kötelezettség volt, meg nem volt fűtés, meg betörték az ablakok. Nem tudom már, mivel világítottunk, gyertyával vagy mécsszel, de akkor tanultam meg, hogy forró vasalóval és fluszpapírral [fluszpapír = itatóspapír] ki lehet szedni a gyertyát, ha valamire rápötytyen.

Wallenberg és csapata be is oltatott minket. Volt orvos is a házban, egy fiatal férfi. Oltást kaptunk a szegycsontba, tifusz meg én nem tudom, milyen fölléphető betegség ellen, amit az éhezéstől meg a kószól kaphattunk.

A Szemere utca tájékán valahol az egyik ház pincéjében volt egy lőszerraktára a németeknek, és ez egy éjszaka fölrobbant. Iszonyú nagy detonáció volt. A matracok kiestek az ablakból, az előszobából a kabátok berepültek a szobába, aztán kirepültek az udvarra, és mintha egy nagy-nagy láng csapott volna be. Fölugrált mindenki. A másik ilyen nagy robbanás akkor volt, amikor megkapta a magáét a Vígszínház [A Vígszínházat több bombatalálat is érte, a legsúlyosabb 1945. január 6-án, amikor beomlott a kupola és a nézőtér is. – A szerk.]. Amikor ez történt, én épp az emeleten, a konyhában voltam, ami a színház felé nyílt, és csak arra emlékszem, hogy a hajam égnek állt, és berepültem az előszobába a légnyomástól.

Aztán már gáz nem volt, villany nem volt, anyám két téglát tett a tűzhelyre, és nem tudom már, mit égetett el, hogy egy levest vagy valamit tudjon csinálni. Január közepén pedig valamikor a nemzetközi gettót felszabadították a szovjet csapatok. Most olvastam, hogy volt olyan svéd ház is, ahonnan az embereket a Duna-partra vitték [lásd: zsidók Dunába lövése]. Én akkor úgy tudtam, hogy a svéd házak mind megmenekültek. Azt tudtuk, hogy volt olyan svájci ház [lásd: svájci diplomaták embermentő tevékenysége], spanyol ház [Angel Sans Briz, aki 1944-ben spanyol nagykövet volt Budapesten, Madridhoz folyamodott a Budapesten lakó spanyol zsidók megmentése ügyében. 500-700 menlevelet adott ki, és jóváhagyta több tucat spanyol ház létesítését Budapesten. A háború végére több mint 3 ezer zsidó menekült meg a spanyol követség papírjaival. – A szerk.], ahonnan a Duna-partra vitték, és a Dunába lőtték az embereket, de minket nem. Mi megúsztuk. Fölszabadultunk.

Egy nap egy orosz katona behozott az udvarba egy nagyon szép fiatal sebesült lovat, nekünk adta és lelőtte. Apám – aki nem értett hozzá, de akinek a papája mészáros volt – és még egy férfi, aki viszont tényleg mészáros volt, földarabolták a lovat, és így mindenkinek jutott hús. Addig senki nem evett lóhúst, mondanom sem kell, azt sem tudtuk, milyen. Anyám főzött belőle valami levest, mindenesetre arra emlékszem, hogy édeskés ízű volt a hús. Ilyen dolgok mentettek minket meg.

Január 18-án [ekkor szabadult fel Pest – A szerk.] apám valahonnan kölcsönként egy négykerekű, kézi húzású taligát, arra rátettük a cókmókunkat, és elmentünk a Hollán utca 3-ba, hogy a holminkat elhozzuk. Sok minden eltűnt már addigra a lakásból. Hazahúztuk a szekeret a Bajcsy-Zsilinszky úton, és szépen hazamentünk. Útközben én nagyon fáztam. Halinacsizmám volt – az egy nemezféle, nyersszínű, vastag anyag –, akkor az volt a divat. Meleg csizma elvben, de nekem lefagyott a sarkam, úgyhogy évek múlva gyógyult meg. Nagyon hideg tél volt, meg is úszta Budapest járványok nélkül.

Amikor visszamentünk a Paulay Ede utcába, az előszobaajtóra még kiraktuk a svéd zászlót! A lakásunk zárolt részében egy túrkevei menekült család lakott. Ők az oroszok elől menekültek. A lakásba a konyha felől, a gangról tudtak bemenni. És ez a család visszaadta nekünk a hálósobát. Nálunk az egyik ablaküveg megvolt – mert az apám, még mielőtt elmentünk, a bombázások miatt az egyik ablakszárnyat mindenütt leszedte –, és akkor apám visszarakta, úgyhogy egy ablakunk volt. Mivel ő tervezett is, volt nagy széles pauszpapírja, azzal helyettesítette a másik ablaküveget, és egy jó darabig az volt az ablakunk. Farkasordító hideg volt a lakásban, és a hálósoba nem volt fűthető. A hálósoba nem volt nagy, ott egyébként sem fűtöttek soha a szüleim, mert azt mondták, hogy alváshoz nem kell meleg. Este fölöltöztünk, fölöttünk mindent, ami ruha volt a háznál, melegítettek vizet a konyhában, és üvegekben melegvizet tettek a lábunkhoz, és amit el lehet képzelni dunyhát, minden rajtunk volt, hogy ne vacogjunk.

A lakásnak az a része, ami a labor volt, azonnal használható volt, ugyanis apám laboránsának bejelentett cége volt ott, ki is volt írva az ajtóra neve – így állapodtak meg az édesapámmal. Az úriszobába meg be volt tolva elég sok minden a lakás másik részéből egy kupacba. Bementünk, és csak néztük, hogy mi történt, mert össze volt törve minden. Fölnéztünk, és ott volt egy lyuk a plafonon. Egy bomba bezuhant a szobába, de nem robbant föl, csak az acélköpenye esett szét, és az egész lakás tele volt valamilyen nagyon-nagyon finom, púder jellegű, barna meg szürke porral. Apámnak volt egy egész íves rajztáblája, fölment a harmadikra, és befedte a lyukat. A bombát pedig levitte a házmester meg még valaki az udvarba, tettek rá valamilyen jelzést, hogy veszélyes, és a tűzszerek egy idő után elvitték. De az én okos testvérem megtalálta a gyújtószerkezetet, és elkezdte volna szétszedni, de aztán elvették tőle, és akkor megszűnt a veszély. Még évek múlva is, anyám ahogy takarított, volt ebből a nagyon finom púderszerű porból a lakásban.

Nagyon le voltunk fogyva, rettenetesen le voltunk romolva. Csontsoványak voltunk. És nem volt semmink. Ezeknek a túrkeveieknek volt némi kajájuk, és valamit adtak. Ha sikerült a testvéremmel belógni hozzájuk, akkor loptunk a kannájukból mézet, megnyaltuk a fakanalat, ami benne volt a mézesedényben. Egyébként meg a házban volt egy árja-párja, és nekik volt búzájuk zsákban. Nekünk meg a laborban volt kézi daráló, apám darált, és kapott búzát. Aztán egy pár férfi elment a Soroksári útra a huzigálós taligával a malomhoz. A malmok is kaptak belövést meg bombát, volt, amelyik nagy lánggal égett is, még láttuk a nyáron. Az egyik gabonasilóban rengeteg búza volt megpörkölődve. Hazahoztak nem tudom, hány zsák ilyen búzát, és az egész család azt válogatta. Amelyik nem volt megégve, azt apu megdarálta. Nálunk az udvarban volt egy csap, és szerencsénkre volt benne víz, odajárt a környék, mert a környékbeli házakban, lakásokban nem volt víz. A mami összekeverte vízzel ezt a darálékot, rátette a platnira, és akkor valamilyen ennivaló lett belőle. Meg elmentünk gyalog a mamival egy nap Zuglóba, hogy a bolgárföldeken talán találunk valamit [A bolgárkertészek Európa-szerte jelentős helyet foglaltak el a zöldségtermesztésben. A bolgárkertészek migrációja a 18–19. század fordulóján kezdődött. Az

1860–70-es években indult meg a bolgárkertészek betelepülése a Rákos-vidékre, amely 1930 óta Zuglóhoz tartozott. A bolgárkertészetek öntözéses zöldségtermelésükkel a fővárosi zöldségkereslet nagy részét ki tudták elégíteni. – A szerk.]. Bejártunk egy csupa sáros nagy földet, de egy répát sem találtunk. Aztán apu összeszedte az összes órát, ami volt a családnak, nem tudom, hány órát szedett össze, de tudom, hogy az enyémet is. Hogy hova ment vele, nem tudom, de a ruszktól – az a „davaj csaszi” időszak volt – annak a fejében kapott szalonnát meg lisztet [„Davaj csaszi” – „add oda az órát”. A Budapestre érkező szovjet katonák, akitől csak tudták, elvették a karóráját, és általában a begyűjtött órákat mind a karjukra csatolták. Sok szemtanú számolt be arról, hogy katonák karját végig órák borították. – A szerk.]. Éhezünk. Olyan soványak voltunk, hogy a papa egy szép napon odament a mamámhoz, rálehel és érdeklődött, hogy acetonos-e már a lehelete [Amikor az ember sokáig nem eszik, akkor olyan savanyú és ecetes szagú lesz a lehelete, mint az aceton. – A szerk.].

Budapest a szó szoros értelmében éhezett. Nagyon nehéz idők voltak. Emlékszem rá, az egyik barátja a testvéremnek, egy kifejlett, férfias srác volt, az édesanyjával élt, a papája nem tudom, hol volt, elkapta először az ukránt – az ukrán az egy hasmenéses betegség, nagyon sokan elpusztultak benne –, azután összeszedett egy tífuszt, azt hiszem, én akkor már nem láttam szegényt, a bátyám mesélte, hogy meghalt. Nem tudtunk rajta segíteni, nem tudtunk neki sem enni adni.

Egyszer anyámmal a Holló utcán mentünk, ahol volt egy közfürdő. Éppen mentünk vissza a Paulayba, amikor azt mondja anyám, ne nézz oda! Mindig eltakarta az arcomat, ha azt akarta, hogy valamit ne lássak. De már késő volt. Nyitva volt a kapuja ennek a Holló utcai fürdőnek, egy nagy udvara volt, és az tele volt halottal. Nem sokáig láttam, mert anyám elhúzott onnan, de láttam. Akkoriban népbíróságok [lásd: népbíróságok Magyarországon] ítéleztek, és két kegyetlen keretlegényt halálra ítélték, s az Oktogonon hajtották végre az ítéletet – ez az egy ilyen eset volt –, főlhúzták őket a lámpavasra, és azok ott lógtak. Mi mentünk az Oktogonon, anyám akkor is mondta, hogy ne nézzek oda, de mire mondta, már én is láttam, hogy ott lógnak. Nem lehetett nem látni. Vagy ahogy toltuk haza a talicskát a motyónkkal, ahogy jöttünk az utcán, a Bajcsy tele volt lótetemek maradványaival, mert hiszen ami ehető volt, már mindent levagdaltak róla.

Aztán ezek a túrkeveiek egy szép napon hazamentek, és lassan helyreállt a világ. Budapest élére Vas Zoltánt nevezték ki, ő felelt azért, hogy a dolgokat rendbe tegye. Elkezdtek valahonnan valahogy kaját hozni, és konszolidálódott az élet. Az egész körút börze volt vagy bazár, már nem is emlékszem, minek hívtuk. Kiraktak egy asztalkát, és az egyik cipőtalpat árult, a másik abroszt meg kukoricalisztból csinált málét, szóval mindenfélével próbáltak kereskedni. És nagyon hamar megindult a feketézés. Az emberek vidékre mentek élelemért, minden értéküket elcserélték a parasztokkal. Mert azokat akárhogy is kirabolták, még mindig volt ennivalójuk. Akkor már jártak a vonatok, és rengetegen utaztak, nem fértek be, még a vonatok tetején is utaztak emberek. Elmentek vidékre, elvitték a kabátjukat meg minden mozgathatót, és kajára cserélték, mert vidéken a parasztság nagyon ellátatlan volt ruhafélében, ott minden kincs volt [lásd még: feketézés, cserekereskedelem]. És azt hiszem, május 1-jén indult a 6-os villamos, és akkor felvonulás volt. A Hősök tere közepén volt a tribün, és úgy emlékszem, hogy minket, gyerekeket bevitték az állatkertbe, és ott ingyen rizses húst kaptunk. Nagyon nagy dolog volt! Mindenféle dekoráció volt a felvonuláson, ami bennem megmaradt, hogy a pékek vittek egy nagy kiflit. Már akkor nagy felvonulás volt, és attól fogva aztán mindig.

Amikor lett áram, akkor elkezdtek az aranyművesek is dolgozni. A Holló utcában az olvasztó, amelyik csinálta az aranyműveseknek az ötvözetet, nem működött még, és akkor az apu a fürdőszobában egy kazánt csinált vagy beszerzett, amiben meg tudta olvasztani az aranyat nagyobb tégelyekben, és elkezdte ötvözni. Akkoriban törtaranyban vásároltak az emberek – hiszen infláció volt, a pénz nem ért semmit, és napról napra hígult –, s csak annyit váltottak ki, hogy megvegyék a vonatjegyet, mert a pénz másnap már annyit sem ért. Hozták a törtaranyat az aranyművesek, apu beolvasztotta, ötvözte nekik, bevizsgálta. Beindult a verkli, beindult a labor újra, valamikor már a tavasszal. Aztán ahogy nagyobbak lettünk a bátyámmal, egyre többet be tudtunk segíteni a laborba. Egész kislány voltam még, amikor már rendesen beálltam én is.

Azután, amikor hazajött a Hevesi Gyula a Szovjetunióból [Hevesi Gyula, akiről fentebb már volt szó, a proletárdiktatúra bukása után Bécsbe, majd Olaszországba emigrált. Innen kiutasították, s ekkor, az 1920-as évek második felében a Szovjetunióban telepedett le. 1938-tól 1946-ig börtönben, munkatáborban volt, aztán 1947 nyaráig Moszkvából kitiltva, Alexandronban. Csak 1947 nyarán térhetett vissza Magyarországra. 1948-51-ben a Találmányi Hivatal elnöke. – A szerk.], 1948-ban bevitte aput a Találmányi Hivatalba maga mellé, és apu megszabadult a büntetéstől, hogy nem lehet alkalmazott mint a Mérnöki Kamara tagja [1948-ban állami szolgálatba lépett, az Országos Találmányi Hivatal főelőadója, majd osztályvezetője volt. 1951-ben a Műszaki Fejlesztési Hivatalba, onnan az Országos Tervhivatalba s végül 1953-ban az Országos Építésügyi Hivatalba került, ahol 1957-ben nyugdíjazták. Tovább dolgozott a Pécsi Uránércbánya Vállalat tervezőirodájában, majd a Kőolaj- és Gázipari Tervező Vállalatnál. – Főbb munkái: Ipari és kereskedelmi vegyészet (Dubovitz Hugóval) (Bp., 1937); Uránérc vegyi feldolgozása (Bp., 1960). (Magyar Kémikusok Lapja, 1965. 12.) – A szerk.]. 1949-ben pedig odaadta az államnak az egész labort. Elvitték, és cserébe adtak annyi pénzt, hogy nem került nekünk pénzbe a lakásleválasztás. Mert olyan nagyon nagy lakás nekünk nem kellett. Még így is maradt százötven négyzetméter.

Mi, a bátyámmal iskolába jártunk. A testvérem visszament a Kölcseybe, és 1947-ben ott érettségizett. A Lázár Piroska-féle iskola már nem létezett, és valamelyik budai gimnázium átköltözött a Veres Pálné utcába, ahol szintén iskola volt. Engem oda íratnak be először a szüleim, de aztán megnyitotta kapuit a Mária Terézia Leánygimnázium az Andrássy úton, és oda átvitt az édesanyám, mert ez sokkal közelebb volt. 1945. márciustól volt egy három hónapos tanév – mert amikor bejöttek a németek, az csonka tanévnek számított –, és ebben a három hónapos tanévben már az Andrássy útra jártam. Egy második emeleti tanteremben voltunk, ami pont az Andrássy út 60-ra nézett. Egy kis szőke magyartanárnőnk volt, igencsak jobboldali beállítottságú. Egyik szünetben néztük, hogy a Szálasit vitték be az épületbe, ez a nő meglátta, és irtó nagy patáliát rendezett, hogy miért nézzük. A történelmet Krúdy Mária tanárnő tanította – Krúdy Gyula egyik lánya volt –, hallatlan elegáns, szikár hölgy volt, ifjú korában balerina volt állítólag. Végtelen kulturált teremtés volt, és én nagyon szerettem a történelmet abban az időben. Fűtés persze nem volt a tanteremben, télikabátban voltunk. Egy szép napon elkezdtem vakarózni. Kiderült, hogy rühes vagyok, aztán tetves is voltam, és én akkor nagyon szégyelltem magamat, de kiderült, hogy az egész osztály az volt. Anyám nem tudom már, mit vett a patikában, bekent, és lassan rendbe jöttem.

Viszont sikeresen megbuktattam magam latinból. A gimnáziumban a német és a latin kötelező volt. A lányoknak német volt elsőtől, és harmadiktól latin, a fiúknak elsőtől volt latin és harmadiktól német, és ötödiktől jött még egy nyelv. A bátyám utálta a latint, és addig magyarázta nekem, hogy

az ilyen-olyan, hogy én nem tanultam egy kukkot se, és úgy megbuktam, mint a sicc. Úgyhogy a nyaram ráment a latinra. Följártam a Béla király útra a fogassal egy művésztelepfélére, és ott egy fiatalasszony adott nekem latinórákat. Úgy belém verte a latint, hogy utána még két évig jártam gimnáziumba, de abból éltem. És simán pótvizsgáztam, úgyhogy nem kellett osztályt ismételni.

Az iskolákban kötelező volt a hittanóra, és mindenki arra járt, amilyen vallású volt. Általában katolikusok voltak legtöbbször egy osztályban, és amikor hittanórájuk volt, akkor a reformátusok, evangélikusok meg mi hátra ültünk, a hátsó padokba. Nem mehettünk csavarogni, hanem ott kellett elfoglaljuk magunkat csendben. Emlékszem rá, hogy a katolikusok mindig elmentek hamvazószerdán a templomba, és mikor jöttek vissza, akkor a homlokukon volt egy kis hamu [Hamvazószerdá – a katolikus egyházban a 40 napos nagyböjt első napja. A pap ezen a napon az előző évi virágvasárnapról maradt barkák elégetéséből készült hamut megszenteli, s ezzel a hamuval a hívek homlokát kereszt alakban megjelöli („Emlékezzél, ember, hogy por vagy és porrá leszel” szavak kíséretében – ez a bűnbánatra felhívás formulája). A hamu egyszerre jelképezi az elmúlást és a megtisztulást. – A szerk.]

Akkoriban konfirmálásnak mondták a zsidó kislányok avatását [a bát micvát]. A miénk úgy volt, hogy a Dohány utcai nagytemplom földszintjén volt egy halom korombéli lány – közös volt az avatás –, és a templom fel volt díszítve. Erre az ünnepélyes eseményre az apukámtól kaptam egy arany karkötőt. A bátyámnak természetesen nagy bár micvéja volt, még a háború alatt, szintén a Dohány utcai nagytemplomban.

Én a háború után lettem cserkész [lásd: cserkészlet], akkor már tizenhárom éves voltam, de a testvérem tízéves korától volt ott. A gyerekek jó része még hamarabb, mert a „farkaskölykök” már első elemista kortól voltak [Farkaskölyköknek a 8-12 éves korosztályhoz tartozó cserkészeket nevezték. – A szerk.]. Minden héten kirándultunk, különböző ismeretekből próbáztunk, tűzrakás, sátorverés s a többi, s amikor levizsgáztunk, akkor kaptunk az ingünkre jelvényeket. Én vezető is voltam sokáig. A cserkészmozgalomban nagyon nagy fegyelem volt, és a cserkészélet nagyon jó dolog volt. A mi csapatunk, a „Vörösmarty 311”, zsidó csapat volt, a Cserkészszövetségnek az egyik tagja. Addig voltam cserkész, amíg meg nem szűnt a mozgalom, körülbelül 1948 teléig.

Később a Diákszövetségben voltam. Ennek az volt a neve, hogy Diákszövetség, mert ez a diákoké volt [lásd: Magyar Diákok Nemzeti Szövetsége]. Volt a munkásoknak külön szövetsége, volt külön az egyetemistáknak meg minden csoportnak, és aztán ezek egyesültek később a DISZ-ben, ami később a KISZ lett. Már középiskolás voltam, nagylány, és amikor fáklyás fölvonulás volt, vagy november 7-én, vagy március 15-én, mi még úgy mentünk felvonulni, hogy előtte menetgyakorlat volt. Zárt alakzatban mentünk, és abszolút fegyelmezetten. Egyenruhánk is volt a Diákszövetségben. Én, amikor már dolgoztam, akkor is kijártam a május elsejére meg a fölvonulásokra. Egész életemben. Azok nagyon szépek voltak! A kisfiam – aki Bécsben nevelődött, és volt olyan díszszemle, amikor éppen itthon volt – hát nagyon boldog volt, amikor kivittem a díszszemlére.

A Mária Terézia Leánygimnáziumba jártam ötödikig, és az ötödiket még ott elvégeztem, de nem akartam gimnáziumban érettségizni. Jelentkeztem egy kereskedelmibe meg a vegyipari technikumba. Jelentkeztünk ötszázan a vegyipari technikumba, fölvettek kilencvenet, és 1951-ben leérettségiztünk huszonkilencen. De elhelyezkedni akkor se volt túl könnyű. Akkor még irányítottak minket, valahonnan tudták, hogy egyik-másik cég igényel ilyen-olyan munkaerőt, és irányítottak

minket. A munkakönyvünket ott állították ki az iskolában, s nekem be volt írva, hogy Műanyagipari Kutató Intézet [Akkor még, 1950–1961 között: Szerves Vegyipari és Műanyagipari Kutató Intézet. – A szerk.]. El is mentem, ott volt a Hungária körúton, a Telefongyár mellett. Odamentem, és mondták, hogy minek jöttem. Mondom, így adták a munkakönyvet. És mondták, hogy köszönik, nem. Erre az apukám, aki nagyon tekintélyes volt a szakmában, szólt valakinek a Nehézipari Minisztériumban – ahova a vegyipar tartozott –, és így kerültem érettségi után mint ifjú technikus a Konzerv-, Hús-, Hűtőipari Kutató Intézetbe [KOHKI – 1949-ben alakult intézet, 1959 körül vált szét több kutatóintézetre. – A szerk.], a Herman Ottó útra, a Kísérleti Felsőtelepre.

Közben júliusban már férjhez is mentem. A cserkészcsapatban ismertem meg a férjemet. Tizenhat éves se voltam, ő meg tizenkilenc. 1951 júliusában házasodtunk össze. Az esküvő a hatodik kerületi tanács eskető termében volt. Anyám valahonnan kerített két vászonanyagot, az egyik rózsaszín alapú volt, és fehér négyzetek vagy mik voltak benne, a másikon sötétkék alapon valami virágfélék voltak. A házban volt egy kitűnő varrónő, egy idősebb hölgy, aki nagyon lassan, de gyönyörűen dolgozott, ő megvarrta mind a két ruhát, és a rózsaszínben esküdtem. Nem volt fehér szandálom, úgyhogy kimentünk Csepelre – merthogy ott volt a Weiss Manfréd [Akkoriban: Rákosi Mátyás Művek. – A szerk.], ott volt a munkásosztály, ezért az ottani üzleteket jobban ellátták –, és ott tudtam venni egy fehér szandált. Akkor anyám kiverte a balhét – nyár volt, meleg –, hogy esküvőre nem lehet mezítláb menni, és akkor valami zoknit fölvettem, mert annyira kikaptam.

Nem akartunk zsidó templomban esküdni, mi nem voltunk vallásosak. Mikor a technikumba kerültem, még kötelező volt a hittan, de nem volt rendes hittanóra, liturgiára jártunk [Az iskolai hitoktatás 1949-től fakultatív lett. Ezt követően 1950-ben az általános iskolás tanulók 80%-a járt iskolai hittanra, 1955-ben már csak 40%-a, 1960-ban 25%-a, 1965-ben 10%-a. – A szerk.]. Az Andrássy út és a Szív vagy a Rózsa utca sarkán valamikor egy nevezetes kávéház volt, írók jártak oda, de akkoriban már üres volt, és nekünk oda kellett menni. Nem imádkoztunk, hanem énekeltünk, egy csomó vidám héber éneket tudtunk. Én nagyon szerettem énekelni. De a következő évben már nem volt kötelező a hitoktatás, és az egész osztály úgy, ahogy volt, befejezte a hitoktatást egy életre, utána meg már nem volt semmi közünk a valláshoz. A háború után pedig a zsidók nagy százaléka belépett a kommunista pártba [lásd: Magyar Kommunista Párt]. Mi is. Apám eleve kommunista volt, édesanyám szocdem [lásd: MSZDP], hiszen a papája szocdem volt. Mi gyerekkorunkban is tudtuk az Internacionálét, pedig tilos volt. Tehát anyám kimondottan baloldali érzelmű volt, apám meg 1919-es kommunista [lásd: Tanácsköztársaság], azért is volt emigrációban. Én már tizenhat éves koromban a kommunista párt tagja voltam. Nem szégyellem. A férjem is kommunista volt.

A férjem édesanyjaék Hajdúnánáson éltek, és az anyósomnak az első világháború előtt volt egy vőlegénye, aki nem jött vissza [Hajdúnánás – rendezett tanácsú város volt Hajdú vm.-ben, 1891-ben 14 500 lakossal, 1930-ban megyei város, 18 000 lakossal. – A szerk.]. Várta, várta, várta, mentek az évek, és akkor fölhozta a húga Budapestre, a báli szezonra, valamikor huszonévesen. Az egyik bálban megismerkedett egy férfival, és hozzáment. A férjem apja különös ember volt. Minden volt az életben, untermantól fogva gazdag ékszerkereskedőig, mikor megnősült, már negyven körül volt. A Dohány utcában laktak, és az anyósom mesélte, hogy mikor az első szilveszterük volt együtt, és leltároztak – mert a férjének nem volt üzlete, ő bőrröndből volt ékszerész, és a New York Kávéház volt a törzshelye –, akkor valami olyan tömegű ékszer volt ott, olyan gazdagság, hogy el se tudom képzelni. De aztán ezeket elverte, vagy nem tudom, de később már nem volt semmijük.

Anyósom azt mondta, hogy a férje szép ember volt. Ilyeneket mondtak régen. De nem törődött a feleségével, és mikor ez kiderült, akkor az anyósom édesapja még élt Hajdúnánáson, és azt mondta, hogy visszaveszem a lányomat. Kész, elváltak. Abban az időben még így ment. Ez lehetett 1932-ben. És az édesapja apanázst adott az anyósomnak, hogy megéljen. Az anyósom sose dolgozott, nagyon jól tudott rétest sütni, meg töltött káposztát főzni, de sose volt munkahelye. De az édesapja két-három évre rá meghalt, és akkor ő ott maradt minden nélkül a gyerekekkel. Férjhez akarták adni, hogy biztosítva legyen az élete. Akkor ismerkedett meg házasságközvetítő révén egy özvegyemberrel, aki egy tizenhárom éves kislányt nevelt egyedül, és elvette az anyósomat. A Teréz körúton laktak, de az új férj nem akarta az új gyereket, aki attól fogva a legkülönbözőbb iskolákba járt, például bentlakásosba Esztergomban. Egy ideig német birodalmi iskolába is járt, aztán valami otthonba került, végül a Kertész utcában végezte el a négy polgárit. A megszállás ideje alatt pedig hamis papírokkal bujkált.

1944 végén a leendő férjem vöröskeresztes futár lett. A Haas és Czizek pincéjében volt egy katonai kórház, ahol sebesülteket láttak el, az orvosnak a családja pedig valahol a Bérc utcában lakott, a Gellért-hegyen [A Haas és Czizek procelán- és kristályáruház 1879-es megnyitása óta a Bajcsy-Zsilinszky úton van. – A szerk.]. 1945 januárjában az orvos valamilyen csomaggal fölküldte őt a feleségéhez a Bérc utcába. Még átment kúszva az Erzsébet hídon, mert őrizték, de visszafele jövet már nagyon ágyúzták a Gellért-hegy oldalát az oroszok. Jött le a Gellért-hegyről két fiúval együtt a gyalogösvényen, nagyon féltek, és mielőtt a Hegyalja útra kiértek, felrobbant mellettük egy akna. Az egyik srác meghalt, a másik srácnak valamelyik végtagja lett oda, és ő is megsebesült. Elvesztette az eszméletét. Mikor lecsöndesedett az ágyúzás, akkor kijöttek az emberek a hegy oldalában lévő barlangból, amit óvóhelynek használtak, megtalálták, rátették egy hordágyra, és elvitték a Gellért Szállónak a pincéjébe, ahol katonai kórház volt. Azt mondta, hogy megevett egy kispárnát, mire megoperálták. Hát akkor nem volt érzéstelenítő. És amikor bejöttek oda az oroszok, akkor az egész társaság hadifogoly lett.

Egy idő után már valahogy lábadozott, az oroszok berakták őket vagonokba, kivitték, nem tudja, hova, de már nem magyarul beszéltek, ahogy kívülről a hangokat hallotta. És akkor egyszer csak visszakerült Debrecenbe. Debrecenben már megalakult a kormány, ideiglenes hadsereget szervezett, és akkor besorozták. De mivelhogy őt még kötözték, kapott egy szabadságos levelet, amivel hazajött Pestre, és nem ment soha többet vissza. Mikor én megismertem, az 1945-ös augusztusi csikóváraljai cserkész táborban, akkor még kötésre járt a kezével.

1947 őszétől kezdtünk együtt járni, és így mentem én férjhez. A Liszt Ferenc téren leválasztottunk egy egyszobás kis lakást. Tizenötezer forintba került, abból ötezret – azt hiszem – a szüleim adtak, és tízezret kölcsönkaptunk az apósomtól. A férjem ipari tanuló volt, és rádióműszerész lett először. Valahol a Blahán [Blaha Lujza téren] volt egy maszek, a háború után ott szabadult föl. 1949 körül pedig bekerült a pártközpontba, rendezvényt hangosítani. Akkor államosítottak többek között a Szabó József utcában egy villát, a tulajdonosának rádiószervize volt. A tulajdonos ott lakott a villában, voltak hátsó épületek is, ott lehettek a műhelyei. Ez lett a Gelka őse [Gelka Vállalat – elektromos háztartási kisgépeket, elektroakusztikai berendezéseket javító szervizhálózat volt, 1959-ben alapították. – A szerk.]. A férjem ott nagyon hamar a művezetője lett a hangosító részlegnek, ők hangosították a díszszemléket, a május elsejéket és mindenféle ilyen rendezvényt. Közben, már a házasságunk alatt, leérettségizett, és elvégezte a Műegyetemet. Gyengeáramú elektromérnök lett. Aztán áttették a minisztériumba, a felügyeleti szervhez, és ott volt

osztályvezető, abban az épületben, ami a Moszkva téren van, az a nagy postaépület.

Én öt évig dolgoztam a Herman Ottó úton – akkor születtek a gyerekek, 1953-ban egy fiunk, és 1955-ben egy lányunk, de akkor még csak három hónap volt a szülési szabadság, úgyhogy nem volt olyan nagy kiesés –, de mert nem tudtak átsorolni technikusként, én onnan el akartam jönni. 1956 augusztusában átkerültem Kőbányára, a Kerámia Tűzállóanyag Gyárba, a MEO-laborba. Ez a Sibir Miklós úton volt, ahol most nagy lakótelep van. Akkor még tele volt bányatóval az a rész, a környéken több téglagyár volt. A gyárral szemben egy hatalmas üres terület volt, és amikor reggel mentem be a Sibriken – én hétre jártam –, mindig néztem a napkeltét. Csodaszép volt.

A gyerekeinkre anyám vigyázott, mert én dolgoztam. Hol úgy volt, hogy ő jött át reggel, és megvárta, míg valamelyikünk hazaért, vagy úgy, hogy a gyerekek voltak nála, én odamentem, és úgy mentem haza, de hát sehogyan sem volt jó. Mert vagy az ő háztartása volt ellátatlan, vagy az enyém. Akkor már nem a Liszt Ferenc téren laktunk, mert az egy nagyon kicsi lakás volt, hanem sikerült elcserélni a Kertész utcában egy kétszoba-komfortra. Mai szemmel az elég rosszul felszerelt lakás volt, rengeteget kínlódunk, mert a fűtés szénrel ment, meg a fürdőszobában is kályha volt, ott is fűteni kellett. Először még teknőben mostunk, súroltuk a pelenkákat, aztán kifőztük meg vasaltuk is természetesen. Akkor kaptam az első mosógépet, mikor a lányom született.

De mire a lányom megszületett, a fiam gyermekparalízises lett. A bal lába lett béna. Ez volt 1954. szeptemberben, akkor voltam viselő a lányommal. Hát a férjem magánkívvál volt: egészséges gyerekünk volt, gyógyítsák meg! Mindenhova ment, mindenhol próbálkozott, hogy a gyereken segítsenek. Akkoriban rengeteg gyerek lett beteg. Volt, aki Kínában vállalt állást, merthogy ott vannak olyan módszerek, amelyek meg tudják gyógyítani a beteg gyereket. Nem lehet elképzelni, hogy a szülők hol, merre próbálkoztak! A fiam bekerült a Mozgásterápia Intézetbe, a Villányi útra. Volt ott egy doktornő, egy fekete vénlány, egy nagyon goromba nő volt, kegyetlen, és abban az intézményben olyan rend volt, hogy egy hónapban egyszer lehetett látogatni, és akkor is üdvöztöztek velünk. Mi, a férjemmel bementünk a kerítésen át, és odalopóztunk, belestünk az ablakon, hogy lássuk a gyereket. Este. És nem ágyon feküdtek a szerencsétlenek, hanem lécekből volt az a valami, amin voltak. Nem lehetett meglátogatni, nem lehetett telefonon érdeklődni, és nem volt semmi eredmény. És akkor egy idő után anyámnak elege lett. A férjem azt mondta, hogy addig nem visszük haza, amíg nem lesz egészséges, de az anyám kijelentette, hogy márpedig az ünnepekre hazavisszük. Ez volt 1954 karácsonya. Anyám beszélt a doktornővel, és hazavittük a gyereket.

Később a Frankel Leó utcába, utókezelő-tornára hordta anyám a fiamat, hetente többször is. A mamám a háború után – miután apu 1949-ben leadta a labort – elment adminisztrátornak. Nem sokáig dolgozott, mert 1954-ben nagy létszámleépítés volt, és a mamit azon a címen, hogy nincs rászorulva annyira – a papám akkoriban a Találmányi Hivatalban volt vezető beosztásban –, elküldték [Racionalizálás címen az 1950-es években gyakran bocsátottak el alkalmazottakat. 1953-ban volt egy nagy létszámcsökkentés a közsférában, amit a munka ésszerűsítésével (racionalizálás) indokoltak, 1954-ben pedig a „Szabad Nép” 1954. augusztus 15-i vezércikkének tanúsága szerint az államapparátus racionalizálása volt soron. – A szerk.]. És utána, hogy a fiam beteg lett, soha többet nem is próbált elhelyezkedni. Nekem segített, meg ápolta a gyereket. Megtanulta tornáztatni, és a gyerek kapott járógépet, amivel már tudott járni, de egyre vékonyabb

lett az a lába, amelyik nem fejlődött. Kapkodtunk fűhöz, fához, hogy mit lehetne tenni, s így kerültek ki a férjemmel Bécsbe.

Ajánlottak Bécsben valami csodadoktort, hogy az milyen csodákat művel ezekkel a beteg gyerekekkel, és akkor a férjem azt mondta, hogy tudod mit, kérek útlevelet. Ez még 1956 októbere előtt volt, a lányom kicsi volt, csecsemő, én nem is mehettem volna. Csak ő jöhetett szóba, hogy megy, és kért útlevelet, hogy kimenjen ehhez az orvoshoz. 1956. október 19-én, vagy 20-án volt egy magyar-osztrák focimeccs, amire ment ki különvonat. A férjem akkor a Postaügyi Minisztériumban dolgozott, és azok is kaptak erre a meccsre jegyeket. Ott tudták, hogy ő ki akar menni az orvoshoz, és ezért kapott egy jegyet. Az úgy ment akkor, hogy például ha valakinek kellett egy fridsider, és kapott a cég, ahol az ember dolgozott, három fridsiderjegyet, akkor azt kisorsolták vagy odaadták. Vagy kapott a cég háromajtós szekrényre pár utalványt, azt valakinek odaadták, és annak lett háromajtós szekrénye. A férjem ki is ment Bécsbe, ott rögtön el is adta a jegyét, mert őt sose érdekelte a foci, és valahogy fölkereste azt az orvost. De kiderült, hogy az egy kuruzsló. Igen ám, de a férjem találkozott kint élő magyar emberekkel, én a mai napig sem tudom, hogy mi történt ott. Egy éjszakát voltak kint, azt hiszem, hétvége volt, és éjszaka érkezett meg. De mintha nem ő jött volna vissza! Hát ilyet még nem láttam, még ennyi év után sem értem!

Egyrészt hozott nejlonórákat, az alsónadrágjába volt betuszkolva. A nejlonóra átlátszó karóra, akkor nagy szám volt, már az is elemmel ment, nem kellett fölhúzni, körülbelül háromszáz vagy ötszáz forintot ért. Meg orkáncabátot, ilyesvalamiket hozott eladásra. És ő tudta, hogy mi fog történni. Ő tudta, ezt Bécsben már tudták, de itt egyikünk se tudta. És október 23-án aztán be is következett.

Lőttek, és kiraboltak mindent. Mindent kiraboltak, az nem igaz, hogy nem raboltak. Majd megszakadt a pasas, annyi kabát volt a hátán, néztem az ablakból. De az is igaz, hogy megállt a sarkon egy teherautó levágott libákkal, és azt szétosztották. De nem úgy volt, ahogy most mindenfélét össze-vissza mesélnek. Voltak tisztességes, rendes, jó szándékú emberek és egy rakás söpredék. Nemzetőrkarszalaggal följött hozzánk látogatóba egy srác, fegyver volt nála, hogy hogy vagyunk, mert kollégája volt a férjemnek, de abszolút nem volt ő ellenforradalmár. De ez engem nem érintett, a családomban senkit nem érintett ez az egész. Mert hát mit tesz egy háborús gyerek meg a férje? Az első az volt, hogy megnéztük, mennyi kajánk van otthon, és hány napra lehet beosztani. Amikor nagyon lőttek, akkor a két gyereket letelepítettük a pincébe aludni, mi meg az előszobába kitoltuk az ágynakat, mert az védettebb, és ott aludtunk, nem a szobában.

A férjemnek a munkahelyéről volt otthon egy szalagos magnója, akkora volt, mint egy bőrdöngő. Nekünk olyan rádiónk volt – egy Orion, azt hiszem, macskaszemes rádió volt –, aminek rengeteg hullámsávja volt [Ezt nem macskaszemnek, hanem varázsszemnek hívják. A régi, csöves rádiókon lévő, a hangolást segítő műszer volt ez, amely zölden világított. – A szerk.]. Lehetett hallani a rádión a taxit, a harci eszközök is valamelyik sávon adtak, azt is lehetett hallani. Mit tudom én, mondjuk, Sirály mondja Verébnek, meg ilyen katonai szövegeket. A férjem fölvette az érdekesebb dolgokat magnószalagra, ami a mai napig megvan nála. Az egyik alkalommal a férjem, ahogy csavargatta az állomáskeresőt egyszer csak hallottuk – egy katonai repülő repült Budapest fölött –, hogy mondja a pilóta sikoltva, egy fiatal férfihang: jaj, mit látok! És elmondta kétségbeesve, hogy dobálják ki az élő embereket az ablakon a Köztársaság téren. Egyszerűen kidobálták őket az utcára. De a rendes őrt álló kiskatonákat is legyilkolták [lásd: Köztársaság tér, 1956].

Anyámék – mit tudom én, honnan – kerítettek kenyeret, átjöttek és elhozták. Mi elláttuk a gyerekeket, ott voltunk az előszobában, a konyha udvari volt, befűtöttünk, amennyire tudtunk. Tankok járőröztek a főútvonalakon, és ha kimentünk, megvártuk, míg elmegy a tank, és gyorsan átmentünk az utcán, a Körúton. Egy alkalommal már akartunk nagyon levegőre menni a gyerekekkel. Oldalkocsis motorkerékpárunk volt, és elmentünk egészen a Kertész utca – Dohány utca sarkáig, de ott barikád volt, úgyhogy vissza is jöttünk. A férjem egyszer elment megnézni, hogy mi van az Üllői úton, és azzal jött vissza, hogy az Üllői út romban van, és hogy ott emberi maradványok be vannak taposva, ahogy a lánctalpasok mentek. A Kertész utca sarkán állt egy tank, jó ideig ott volt. De állt a Körút és a József utca sarkán is, és mikor már mentünk dolgozni – tehát mikor már megindult az élet, de még nem ment a villamos meg a busz úgy, mint normálisan –, akkor egy gyári teherautó odaállt a Körút és a József utca sarkára, a tank ágyúcsőve mellé, annak a platójára fölmásztunk, és úgy vittek minket dolgozni.

Aztán a férjem valamikor február közepén egyszer csak megkapta az útlevelet. Teljesen lázba jött, s rohant az osztrák követségre vízumért. Ott nem akarták elhinni, hogy legális útlevele van [lásd: kék útlevél]. És akkor egyszerre olyan lett, mint a megszállott. Menni akart, rögtön menni akart, azon nyomban. Megkapta a vízumot, már vette is a vonatjegyet, és február 20-án, a huszonnyolcadik születésnapján este tízkor kiment vele a Keletiből a vonat. A gyerekekkel együtt elment. És én itt maradtam. Kikísértük, az apám meg az anyám is ott volt, és azt mondja az apám, na, ezt a fiút se látjuk soha többet! Az apám akkor már idős ember volt, sokat látott, én meg csak néztem, hogy hogy mondhat ilyet az én édesapám.

November volt, mikor a férjem bevallotta, hogy Bécsben rögtön leadta az útlevelét. Nem is nekem, hanem anyáméknak írta meg. Én végig leveleztem vele, és ezt nem tudtam. Novemberben írta a szüleimnek, hogy valahogy mondják meg nekem, nem fog visszajönni. Kértem, hogy jöjjön haza. Börtönbe juttatsz, azt mondja. Mondom, három hónapra síttre mész, és utána egy életre együtt vagyunk! Én viszek neked bablevest, nyugodtan gyere haza a gyerekekkel! Később bevallotta, hogy nagyon megrázta az egész história, de nem jött haza.

Én ott maradtam a Kertész utcai lakásban a lányommal, aki két éves volt, és akit anyámék rögtön átvittek magukhoz. Akkor már én is mindig ott aludtam anyáméknál. De reszkettünk, hogy kiigénylik a lakást, mert két szoba volt, ezért 1958 nyarán elcseréltem a lakást anyámék fölé, a harmadik emeletre [A 35/1956. M.T. rendelet és a 15/1957. (III. 7.) kormányrendelet szerint minden kétfős családot vagy egyedülálló személyt egy-egy lakószoba illet meg, vagyis ez volt a jogos lakásigény. A két főnél nagyobb családoknak minden további két fő után további egy-egy lakószoba járt, illetve a páratlan számú tagból álló családoknak a páratlan számú családtag után is járt egy szoba. A jogos lakásigény mértékét meghaladó lakrészeket a lakásügyi hatóság igénybe vehette, és társbérelőnek utalhatta ki. A bérelőnek a rendeletben előírt határidőn belül joga volt kiválasztani a társbérelő személyét, illetőleg kisebbre cserélhette a lakást. – A szerk.].

Közben a munkahelyemen a laborvezető – családos ember – egy idő után kiszúrta, hogy szomorú vagyok, és kikezdett volna velem. Fölmentem a személyzetishez, és fölmondtam az állásom. A személyzetis rendes volt, azt mondta, amíg nem hozok egy kikérő levelet – akkor még fontos volt az ilyesmi, hogy az embernek meglegyen a folytonossága –, addig nem enged el. Vittem a kikérő levelet, és így kerültem aztán 1958-ban a Fémipari Kutató Intézetbe, ami egy nagy tröszthez tartozott, sok gyárral. Én a vegyészetre kerültem technikusként mint vegyvizsgáló, analitikus, és

ott töltöttem aztán végül is az egész életemet.

1960-ban aztán elegendő lett, és hivatalosan is elváltam a férjemtől. Gondoltam, még előttem van az élet, amíg én házas vagyok, nincs mit mondani, mások voltak még a normák, mert ma már senkit nem érdekel semmi, se a papír, se semmi, de akkor még ez nem így ment. Beadtam a válókeresetet, volt apámnak egy másod-unokatestvére, egy jogász ügyvéd, és az bonyolította.

Persze voltak a környezetemben olyan férfiak, akik elváltak voltak, tehát függetlenek, de valahogy én elég nehezen nyíltam meg bárkinek, meg valószínűleg az riasztotta el őket, hogy én zsidó vagyok, bár nem volt téma, de valószínűleg tudták. Másrészt én annyira szerettem a volt férjemet, hogy az az érzésem, túl sokat emlegettem. Nem éreztek engem szabadnak. Nem papíron, hanem lélekben. Így aztán egyedül maradtam.

1964-ben, hét év után láttam legközelebb a fiamat, miután anyósom testvére észrevette, hogy a gyerek depressziós, és ráparancsolt a férjemre, hogy küldje haza a fiamat, mert az anyjára van szüksége. Amikor megérkezett a gyerek, nem ismert meg! Tele volt tüskével. A lányom meg féltékeny volt. Az egyik barátunk révén egyhetes balatoni beutalót kaptam egy vállalati üdülőbe, s levittem a gyerekeket, hogy betöröm, egymáshoz töröm őket. S meg is csináltam. Nem tudom, hogy lehetett, mert a fiam nem magyarok között volt kint, és négyéves korában került ki, de hét év után hibátlanul beszélt magyarul. Apám aztán nagyon sokat foglalkozott vele, úgyhogy végül a fiamból is kultúrlény lett. Mert apukám egy csodálatos ember volt, és tanította a fiamat.

Nyaralni beutalóval jártunk, amíg lehetett. A munkahelyen kaptunk beutalót [lásd: SZOT-beutaló], és elmentünk Sopronba meg Balatonra, Mátraházára, Mátrafüredre, Galyatetőre. Általában én egyedül mentem, a kislányom meg az apámékkal járt rendszeresen. Apám tudományos minősített volt, nagydoktor – öt hetvenhét éves korában küldték nyugdíjba –, neki járt az akadémiai üdülő, a lányomat mindig magukkal vitték, és volt, mikor én is velük voltam. Anyám nagyon szerette Abbáziát [akkor már Opatija], a háború után még létezett a Bajza utcában egy jugoszláv-magyar baráti társaság, ahonnan szerveztek utakat, és onnan el is ment még egyszer.

A lányom minden évben egyszer-kétszer volt Dunabogdányban is. A hatodik kerületnek most is ott van az üdülője. Már felnőttként elmesélte, hogy ő azt hogy utálta, de én nem tudtam akkoriban. Aztán mikor már lehetett olyan nyolc-kilenc éves, akkortól fogva jó néhány éven át Tatán nyaraltunk, a Fényes-fürdőn. Ott a fiam is minden nyáron velünk volt. Összefogtunk régi cserkészbarátok, és lent nyaraltattuk a gyerekeket. A Fényes-fürdő most is megvan, állítólag nagyon kulturált lett, akkor egy nagy kemping volt, egy nagyon romantikus, kedves hely, kisebb-nagyobb tavacskákkal, de nem mindegyikben lehetett úszni. Leköltöztünk, nagyon-nagyon egyszerű faházikók voltak ott, egy kis pislákoló fény volt benne meg egy emeletes ágy. Egy ilyen béreltünk, körbevertük sátrakkal, és ott voltunk lent. Volt bent büfé, ahol lehetett enni, tehát nem főztünk. Amikor nem nyaraltunk, akkor túrázni jártunk, hétvégén és iskolaszünetben is. Vittük a gyerekeket a Bükkbe, Börzsönybe, Pilisbe, Vértesbe, mindenfelé.

Én sokat jártam külföldre, SZOT-beutalókkal is, meg hetven dollárral is [lásd: kék útleve]. Voltam turistaúton IBUSZ-szal az NDK-ban, Szász-Svájcban, Prágában, Krakkóban, jártam Franciaországban, az NSZK-ban, Ausztriában többször is, Bulgáriában, Jugoszláviában, Lengyelországban. Amikor még létezett a Szovjetunió és a SZOT-utak, jártam az Uralon túl, Ázsiában, Leningrádban, Moszkvában többször is, Kijevben, Minszkben, Tallinban, különböző

népfrontos meg ilyen-olyan szervezésekkel, ahova éppen becsöppentem. Nem voltak drága utak, mert azt nem tudtam volna megfizetni, de jó utak voltak.

Miután az édesapám nagyothallott, nem tudott színházba menni, mert nem hallotta. Anyám viszont nagyon szerette a komoly zenét és a színházat, és azokban az években, mikor még a lányomat nem tudtam vinni, mert kicsi volt, akkor anyámmal volt bérletünk. Hosszú évekig. Volt operabérletem, hangversenybérletem, színházbérletem, egy héten háromszor-négyszer mentem el otthonról estélyi ruhában. Olyan szép estélyi ruháim voltak, hogy na! Kisestélyi, nagyesestélyi, mindenféle. Mint egy normális fiatal nőnek, túsarkú cipő, fekete, drapp, barna, amilyen kellett, táskák hozzá, bizsu, ékszer, rendes ékszer. Rengeteget jártam. A Richter talán először volt Magyarországon, amikor egy szólókoncertet adott a Zeneakadémián, én valahogy pont odacsöppentem, és rögtön tudtam, hogy most egy olyan muzsikust hallok, aki párját ritkítja [Szvjatoszlav Richter (1915—1997): orosz zongoraművész. Első szóló zongorakoncertjét 19 évesen adta. 1949-ben Sztálin-díjjal tüntették ki. Magyarországon először 1954-ben lépett föl. Magyarországon vendégszerepelt a legtöbbször, több mint ötven hangversenyt adott. – A szerk.].

Én a munka mellett mindig végeztem társadalmi munkát. Akkoriban ez természetes volt, nekem legalábbis. A Fémipari Kutató Intézetben a szakszervezeti bizottságban üdülési felelős voltam hosszú évekig. Volt szakszervezeti beutaló meg vállalati beutaló, és annak voltam én a felelőse, szervezője. De az akkor nem úgy volt, hogy az ember elment az intézetből kilépővel, és intézte a dolgát. Nem lehetett elmenni. Hatszor meggondoltam, hogy egy kilépőt kérjek, mert az nem volt szokványos. Éveken át végeztem ezt a társadalmi munkát, de mindig csak telefonon beszéltem meg a központtal, hogy mit kérek, nem is jártam a tröszt-székházban egyszer sem.

Aztán az 1970-es évek elején a hatodik kerületi tanács megkereste a munkahelyemet. Hogy pontosan hogy történt, nem tudom, de engem javasoltak tanácstagnak a hatodik kerületi tanácsba. Megválasztottak, és az én körzetem a Király utca, Anker köz, Káldy Gyula utca lett, két nagy háztömb tartozott hozzám a Bajcsyval bezárólag. És ehhez a munkához megkaptam már a szükséges szabadidőt. Például ha tanácsülés volt havonta egyszer, akkor aznap elmehettem a munkából. Volt tanácstag-igazolványunk, de semmilyen juttatást nem kaptunk. Egyetlen dolgot kaptunk, egész éves bérletet, de pénzt, fizetést nem. Akkor az tényleg társadalmi munka volt. A körzetemben lévő emberekkel foglalkoztam, ügyes-bajos dolgaikkal, részt vettem a tanács a munkájában, és szakbizottságok is voltak, amikben még az ember dolgozott.

Ezt csináltam 1976-ig, amikor Fémipari Kutató Intézetet egyesítették az Alumíniumipari Tervező Vállalattal. Így ezerkétszáz dolgozó lett, és egy ilyen létszám már függetlenített szakszervezeti titkárt követelt. Engem javasoltak a főnökök, tudtomon kívül természetesen. Összehívták a taggyűlést, és megválasztottak. A vegyipari szakszervezet állományába kerültem. Abban az időben elég alacsony volt a jövedelmem, és mikor át kellett adjanak, akkor az igazgatónk gyorsan fölemelte a bérem, hogy ne kelljen szégyenkeznie. De fogalmuk nem volt róla, hogy hogy lesz, mint lesz, hogy én ezt hogy fogom bírni. Azt mondták, hogy engem a tervezők sose fognak elfogadni. De bizony elfogadtak! Segített a cserkész múltam meg az egész értelmiségi hátterem, ami körülvelt. És úgy gondolom, hogy nagyon sikeres kilenc évet teljesítettem, hiszen minden további nélkül megválasztottak másodszor is.

Bekerültem a trösztbizottságba, minden komolyabb trösztös vagy céges megmozduláson ott voltam az elnökségben az igazgató, a párttitkár, az szb-titkár meg a KISZ-titkár mellett. Szóval az

egy kiemelt helyzet volt. És óriási váltás! El lehet képzelni: egy szürke ember a laborból egyszer csak az igazgatói irodába járkal. Minden igazgatót ismertem. Minden párttitkárt, minden szb-titkárt. Nagyon rendes emberek közé kerültem, vidékiek és pestiek egyaránt. És sok mindent kellett csinálni azon kívül, hogy az érdekvédelmi munkát csinálni kellett, de nagyon erőltették a termelést segítő feladatát is a szakszervezetnek. Minden héten az igazgatói irodában volt értekezlet, és megkaptuk az anyagot. Az elején főleg a közgazdasági részből nem sokat értettem, de a reprezentálás meg a gyűléstartás soha nem okozott egy pillanatig sem gondot. Ezen rettenetesen elcsodálkoztattam a környezetemet, mert biztos vagyok benne, nem föltételezték, hogy nekem szemem se rebben, hogy kiálljak az intézet ezerkétszáz dolgozója elé, és elmondjam, amit akarok, vagy amit kell.

És akkor megnyílt előttem a világ. Az szb-titkárokat meg a szakszervezeti titkárokat egy évben egyszer elvitték valamilyen üdülési útra, rendszerint valamelyik társvállalathoz, amelyekkel nekünk külföldön kapcsolatunk volt. Vagy mert dolgoztunk nekik, vagy mert hasonló szakmában volt a gyár, és annak az üdülőjébe vittek minket. A trösztnek is volt autóbusha, külön az intézetünknek is volt autóbusha, és volt sofőr. Jugoszláviában építettünk egy gyárat, oda is elmentünk busszal, az NDK-ban is több nagy trösztrel volt kapcsolata a mienknek. Mindenféle helyekre eljutottam, és bár saját erőből is mentem, de egész más egy delegáció tagjának, mint csak úgy utasnak lenni. És itt derült ki, ezeken az utakon, hogy én németül beszélek. Bár mindig volt velünk tolmács, de előfordult, hogy a fele társaság máshova ment, és akkor egy idő után már rendszeresen tolmácsoltam.

Ezenkívül voltak kihelyezett trösztbizottsági ülések. Tehát nem a vidékiek jöttek Pestre mindig, hanem fogadtak minket a vidéki vállalatok. Így eljutottam az ország sok csücskébe is. Bauxitbányáink voltak, és bányásznapokat tartottunk. Elmentünk az igazgatóval négyesben a Mercivel – akkor volt egy ideig Mercedese a vezérnek meg az igazgatómnak, de egy szép napon közölték, hogy sehol semmi Mercedes, 1500-as Lada, ennél flancosabb kocsija senkinek nem lehet, kész, le kellett adnia a Mercit, de a sofőrt nem –, Tapolcán egy nagy bányavállalat volt. A zsinagógából csináltak egy csodálatos kultúrházat, ott volt ünnepi beszéd, és a bányászok kitüntetések kaptak. Utána nagy állófogadás volt vagy valamelyik étteremben, vagy a Művelődési Házban.

Közben egyre nagyobb méretű lett a csereüdültetés. A németek nagyon szerettek a Balatonra jönni. A trösztnek egy luxusüdülője volt [Balaton]Almádiban a vízparton, egy nagyon klassz üdülő. A saját dolgozóink tervezték, a sajátjaink ásták, csinálták társadalmi munkában, és a rendszerváltás szállodát csinált belőle, be se tehetjük a lábunkat! A németeknek eladtuk az elő-meg az utószezont, mi meg a főszezonban mentünk hozzájuk. Volt a csehekkal is a Tátrába ilyen csereüdülés, több is, de a legnagyobb méretű kapcsolat az NDK-val volt. Először csak csoportvezetőként mentem egy-egy csoporttal, vagy fogadtam csoportokat, de aztán már egymagam vittem. Ha nagyon nagy volt a csoport, akkor volt még velünk egy tolmács is. Szerveztünk utakat az NDK-ba, Csehszlovákiába, Bulgáriába, Jugoszláviába, szóval sokféle el lehetett jutni. Mozgalmas élet volt.

Ebben az időben már nagymama voltam, és az unokáimat is vittem magammal [Balaton]Almádiba. Volt úgy, hogy velem volt a vőm, a lányom és a három gyerekük vagy a fiam, a menyem és az ő két fiuk. Én ott SZOT-szobát kaptam, ahova az egész családot le tudtam vinni. Az üdülőnek nagy

vitórlásai, motorcsónakjai voltak, a gyerekek elmentek segíteni a hajóra, és a németek imádtak kimenni, egy nap nem is tudom, hányszor kifutott a vitórlás. Az unokáim közül egyet-egyet vittem magammal az NDK-ba is. Úgyhogy ők is sokat láttak, sokfelé jártak.

Azután nyugdíjba mentem. Azt mondtam a barátaimnak a szakszervezetben, hogy idefigyeljetelek, én maradhatnék még, de ötvenöt éves koromban zavarjatok el, ha magamtól nem megyek, nehogy már nekem azt mondja bárki is, hogy visszaélek a helyzetemmel. Akkor már nagy leépítések voltak, a létszámunk is, a telephelyeink száma is addigra lecsökkent, és én 1986 őszétől már csak hat órában dolgoztam. Mert az unokáimat, ahogy megkezdődött a tanév, én mindennap hazavártam ebédre. Így nem csavarogtak, nem napköziztek. 1987 februárjában mentem hivatalosan nyugdíjba, de mint szervezőtitkár ott maradtam még évekig, még a rendszerváltás után is valamennyi ideig.

Szóval énnekem nagyon tele lett az életem. A lányom családjának végig besegítettem, amíg kicsik voltak a gyerekek, hoztam-vittem őket óvodába, vigyáztam rájuk, ha betegek voltak, és közben Bécsbe is jártam a fiamékhöz segíteni. Minden nap, amit főztem, abból vittem anyámnak ebédet – én laktam a harmadikon, ő az elsőn –, beraktam a hűtőbe, és kikészítettem neki minden nap a gyógyszeradagját. Akkor már anyám borzasztóan le volt épülve, szegény, nagyon sok gond volt vele. Aztán kórházba kellett vinni, ahol a mami nagyon fürge volt, aktív – neki nem volt tulajdonképpen fizikai baja –, segített annak a betegnek, aki nem tudott fölkelni, de két hét sem telt el talán, mikor egyszer csak rosszul lett, és azután már nem tért magához egyáltalán. 1988-ban halt meg.

Amikor a rendszerváltás volt, akkor közölték, hogy a székházat igénybe veszik, onnan ki kell mennünk, és kijelöltek nekünk másik helyeket. A tervezőket elhelyezték, aztán a trösztöt is föloszlatták, és azután magánosították. Akik ott voltak igazgatók, főmérnökök, mind igyekeztek megtartani az üzemet, és ha jobbat nem tudtak, hát akkor így tulajdonhoz jutottak. A szakszervezeti bizottság még létezett egy rövid ideig, rengeteg nyugdíjasunk volt, és azoknak csináltam a dolgát, amíg lehetett, amíg hagyták. Valamikor az 1990-es évek közepén szűnt meg a munkám teljesen, és az intézet maradványaiból kft.-k meg mit tudom én, mik lettek.

Még a munkahelyemen volt nekem egy kedves kolléganőm, aki most a hitközségen vezeti az adóosztályt, hozzá tartoznak a hitközségi adóbeszedők az egész országból, és a magyar zsidóság adófizetőinek adatai is nála összpontosulnak. Együtt üdültünk Sopronban, többször is. Mindig hívott, hogy menjek én is dolgozni a hitközségbe. De én nem akartam semmiféle kötöttséget. Ott volt a legkisebb unokám, aki kicsi volt, bármikor beteg lehetett. Akkor aztán – most már több mint három éve – egyik alkalommal azt mondta, hogy három körzetben is keresnek hitközségi adószedőt. Mondtam, hogy hát én illet ugyan életemben nem csináltam, de próbáljuk meg. Ez volt valamikor februárban, és március elsejével elkezdtem a nyolcadik kerületet, a Nagy Fuvaros utcai körzetet. Azóta ezt csinálom, és – ezt nyugodt lélekkel állíthatom – mindenütt nagy szeretettel fogadnak.

A mostani életemben már az én családom annyira el van foglalva, annyira le van kötve, hogy – bár telefonon szoktunk beszélgetni – napok telnek el, néha hetek is úgy, hogy nem látom őket. Tulajdonképpen én is egy egyedül élő ember vagyok. Ezért ez a munka nekem is jólesik. Nagyon vonzó, kulturált emberek között mozgok, akikkel szinte teljesen azonos nézetet vallunk, anélkül, hogy régebben ismertük volna egymást. És ez nagyon megnyugtató. A hitközségben is szeretettel

fogadnak, ott is rendes emberek közé kerülök, hát kell több az életben? Nem kell több. Csak ne legyen az ember beteg.